

Dnevnici Božene Loborec

DIJANA SABOLOVIĆ-KRAJINA

Cilj rada je dati uvid u neke dosad nepoznate ili manje poznate aspekte života i djela književnice Božene Loborec (Koprivnica, 2. 6. 1926. – Koprivnica, 3. 1. 2003.) iz rakursa njezinih dnevnika i zapisa. Dnevnik je ona pisala intimno, za sebe i daleko od pogleda drugih, no odlučila ih je ostaviti nama današnjima i budućima s porukom: Za 50 godina ili kasnije, sigurno će nekom biti zanimljivi ovi moji zapisi jer će oni biti dokument ovog moga, sadašnjeg vremena. Dnevnik su zanimljiv izvor podataka iz najmanje dva razloga – zato što reflektiraju privatni život vodeće koprivničke intelektualke i književnice u posljednjih tridesetak godina 20. stoljeća, a istovremeno su svojevrsna kronika života i povijesti Koprivnice u kontekstu društvenih, političkih i kulturnih kretanja u hrvatskom i jugoslavenskom društvu, kao i u svijetu u tome razdoblju. Višeslojnost dnevnika Božene Loborec može se iščitavati i kao jedinstvena koprivnička mikrologija koja obuhvaća nekoliko stotina osoba od kojih mnoge više nisu žive, kao i prepoznatljive koprivničke lokacije i lokalitete od kojih mnogi također ne postoje. Dnevnik je Božena Loborec pisala svojim prepoznatljivim britkim i jasnim, zafrkantskim i duhovitim, analitičko-racionalnim i ironično-satiričkim stilom kojim nije štedjela ni sebe, a niti druge. Dva su mota koja ocrtavaju namjere diaristice Božene Loborec: Pametan pamti, mudar zapisuje i Verba volant, scripta manent (Riječi lete, zapisano ostaje).

Ključne riječi: Božena Loborec, dnevnik, drugi niz bilježnica, rukopisna ostavština, koprivnička mikrologija

1. Uvod

Povodom 20. obljetnice smrti književnice Božene Loborec održan je u Koprivnici 2. 6. 2023. (na njezin 97. rođendan) znanstveni kolokvij *Božena Loborec – Koprivnica kao inspiracija*. Cilj je bio propitati današnji književni i kulturološki značaj Božene Loborec, odnosno pokušati odgovoriti na pitanje je li dvadeset godina nakon smrti zadržala status iznimne figure i aktera u kulturnom i društvenom životu Koprivnice kao što je to bila za života. Organizatori kolokvija bili su Knjižnica i čitaonica »Fran Galović« Koprivnica i Muzej grada Koprivnice, a suorganizatori Podravsko-prigorski ogranak Društva hrvatskih književnika, Ogranak Matice hrvatske u Koprivnici i Družba »Braća Hr-

vatskoga Zmaja« – Zmajski stol u Križevcima. Pokrovitelji skupa bili su Grad Koprivnica i Društvo hrvatskih književnika. Program se odvijao kroz tri sesije s ukupno dvanaest izlaganja – prve dvije sesije pod nazivom *Književno-kritički pogledi na stvaralaštvo Božene Loborec* i *Drugačiji pogledi na stvaralaštvo Božene Loborec* sadržavale su osam stručno-znanstvenih izlaganja, a treća sesija *Sjećanja na Boženu Loborec* četiri izlaganja memoarskog karaktera.¹ Uz

¹ Izlaganja su održali u prvom dijelu skupa doc. dr. sc. Mario Kolar (Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci) o kajkavskoj poeziji Božene Loborec, dr. sc. Tea Rogić Musa (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb) o ženskom subjektu u bildungsromanu *S one strane oblaka* i Mihaela Cik (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb) o likovnoj opremi knjiga Božene Loborec; u drugom dijelu skupa u odsutnosti akademika Dragutina Feletara (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), koji je nažalost sve-

propitivanje književnog i publicističkog stvaralaštva prezentiranog u objavljenim knjigama Božene Loboreci, njezini dosad široj javnosti nepoznati dnevnici pokazali su se na ovome skupu kao zanimljiv (auto) referencijalni okvir koji otvara nove perspektive za propitivanje mjesta i uloge Božene Loborec u hrvatskoj književnosti.

2. Kroki života i djela Božene Loborec²

Književnica Božena Loborec rođena je 2. 6. 1926. u Koprivnici, gdje je i umrla 3. 1. 2003. godine u 77. godini života. Odrastala je između dva svjetska rata u obitelji koprivničkog tiskara Valka Lobarca. Obiteljsko okruženje u kojemu se gajio kult knjige utjecalo je na njezin kasniji knji-

ževni i publicistički rad. U Koprivnici, rodnom gradu, proživjela je gotovo čitav život (osim ratnih godina 1943. – 1945. u partizanima, akademskog školovanja u Zagrebu 1947. – 1953. i nastavničkog rada u Kotoribi 1953. – 1955.). Bavila se prosvjetnim, kulturnim i književno-publicističkim radom. Bila je nastavnica hrvatskog i ruskog jezika u Koprivnici dvadeset i šest godina (1955. – 1981.), a potom sedam godina direktorica Gradske knjižnice i čitaonice u Koprivnici (1981. – 1988.). Uz dva radna okruženja, školu i knjižnicu, nastajalo je Boženino književno stvaralaštvo za djecu, mlade i odrasle, kao i publicističko stvaralaštvo.

Prvu pjesmu objavila je s četrnaest godina (1940.) kao gimnazijalka u koprivničkom satiričkom listu *Podravski klopotec*, a ozbiljnije je počela objavljivati od 1968. godine u časopisima *Republika*, *Kaj*, *Oko*, *Žena*, *Podravskom zborniku* i drugdje. Njezini radovi nalaze se u mnogim antologijama, a bila je i nagrađivana. Bila je urednica književnog podlistka *Glasa Podravine*, *Ruke*, koji je izlazio u razdoblju 1977. – 1979. Književnu afirmaciju stekla je zbirkom kajkavske poezije *Čez mene ljudi idu* (1970.), a zatim knjigama *Četiri dječaka* i *jedan pas* (1973., 1975. i 1994.) i *S one strane oblaka* (Zagreb, 1979.). Slijede satiričke pjesme *Bajkači* (1984.), zbirka štokavskih pjesama *Dječak je korak do prašume* (1989.), knjiga eseja *Skriveno u riječima koprivničkih pisaca* (1994.), zbirka kajkavske poezije *Za moje blizance* (1995.) te postumno izdane dvije knjige – satire pod pseudonimom Ivan Husni *Tri fertala na čušpajz* (2003.) i zbirka štokavskih pjesama *Kad smo bili zečevi: izabrane pjesme* (2005.). Božena Loborec bila je članica Društva hrvatskih književnika od 1975. godine.

U vrijeme kada je živjela, iskoračila je iz usko zavičajne literarne produkcije i pučkih kroničarskih zapisa o životu nekoga grada. Primjera radi, književni teoretičar Joža Skok prepoznao je u njezinoj prvoj knjizi *Čez mene ljudi idu* (Zagreb, 1970.) novum koji je unijela u tekući tok novije kajkavske lirike nastale do početka 1970-

ga dvadesetak dana nakon skupa preminuo, na tri njegova životna susreta s Boženom Loborec osvrnula se Dijana Sabolović-Krajina, Dražen Ernečić (Muzej grada Koprivnice) govorio je o veza ma Božene Loborec s Muzejom grada Koprivnice i Maticom hrvatskom, Marijan Špoljar (Pastoralna d.o.o. Koprivnica) o jednoj fotografiji Božene Loborec iz partizana, a dr. sc. Dijana Sabolović-Krajina (Knjižnica i čitaonica »Fran Galović« Koprivnica) i izv. prof. dr. sc. Lidija Dujić (Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo, Sveučilište Sjever) o dnevnicima Božene Loborec. U trećem dijelu skupa osobne uspomene na Boženu Loborec iznijeli su prim. prof. dr. sc. Milan Stanojević, dr. med. te književnici Vjekoslav Prvčić, Darko Pernjak i Maja Kušenić Gjerek. Uglazbljene stihove Božene Loborec izveo je kantautor Zoran Crnčić, a stihove pjesama Božene Loborec govorile su članice Literarne sekcije Podravka, kao i svi predavači, čime su i na taj način doprinijeli komemoriranju književnog stvaralaštva Božene Loborec. Usp: ZNANSTVENI KOLOKVIJ I SJEĆANJA Božena Loborec – Koprivnica kao inspiracija : uz 20. obljetnicu smrti književnice Božene Loborec (Koprivnica, 2. 6. 1926. – Koprivnica, 3. 1. 2003.), Koprivnica, Galerija Mijo Kovačić, 2. lipnja 2023. : programska knjižica. // Koprivnica : Muzej grada Koprivnice; Knjižnica i čitaonica »Fran Galović« Koprivnica, 2023. Dostupno na: <https://www.knjiznica-koprivnica.hr/wp-content/uploads/2023/06/skup-loborec-knjizica-sazetaka-v3.pdf> (24. 6. 2023.)

2 Za opširniji uvid u biografiju i bibliografiju Božene Loborec vidi u: SABOLOVIĆ-KRAJINA, Dijana: *Književnica Božena Loborec : prilog za biografiju*. // Podravina VI, 6, 2007., 12, 58-73. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/116175> (24. 6. 2023.); ROGIĆ MUSA, Tea: *Loborec, Božena (Čišper, Haramina) : leksikografska bilješka*. // Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009. – 2023. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11993> (24. 6. 2023.)

ih godina prošlog stoljeća po motivima, leksici, i izvorima.³ Knjiga priča za djecu Četiri dječaka i jedan pas doživjela je tri izdanja, a prva dva bila su tiskana u 16 000 primjeraka i bila su rasprodana (Zagreb, 1973. i 1975, Koprivnica, 1994).⁴ Po knjizi je 1974. snimljena TV serija za djecu. Roman za mlade *One strane oblaka* (Zagreb, 1979.) također je uvršten u školsku lektiru.

Iza Božene Loborec ostalo je šest knjiga objavljenih za života i dvije postumno. Pisala je za djecu, mlade i odrasle. Koprivnica i njezini stanovnici bili su glavno ishodište i inspiracija za teme i motive kajkavske i štokavske poezije Božene Loborec, njezinog jedinog romana, brojnih pripovijedaka i eseja, satira, feljtona i publicistike. Božena Loborec književnica je grada Koprivnice i njezinih stanovnika u pravom smislu riječi.

3. Općenito o dnevnicima Božene Loborec

Uz objavljene knjige Božena Loborec ostavila je iza sebe i svoju rukopisnu građu. Najveći dio rukopisne građe oporučno je s autorskim pravima ostavila svojim bivšim učenicima akademiku Dragutinu Feletaru i dr. sc. Dijani Sabolović-Krajina. Ova rukopisna ostavština popisana je u oporuci Božene Loborec, a sastoji se od 26 jedinica koje je Božena Loborec još za života priredila i sortirala. Radi se o fasciklima s objavljenom i neobjavljenom građom i kutiji s 27 bilježnica s njezinim dnevničkim zapisima. Pisala ih je od 1958. do 1994. te pokrivaju razdoblje od gotovo trideset i šest godina u životu Božene Loborec, od njene 32. do 68. godine, odnosno nepunih devet godina do njezine smrti.

3 SKOK, Joža: *Kajkavski podravski krug: Krilate riječi Božene Loborec.* // KAJ III, 1, 1970., 37-41.

4 MAĐARIĆ, Damir. *Tri izdanja Četiri dječaka: razgovor s koprivničkom književnicom Boženom Loborec.* // Glas Podravine i Prigorja, L, 1 (6. 1. 1995.), 9. Dostupno na: <http://library.foi.hr/glas/pregled.aspx?v=1&z=o&godina=1995&broj=001&stranica=009&u=ivana> (28. 6. 2023.)

Sl. 1. Dnevnic Božene Loborec, sasvim lijevo prvi niz sa 10 bilježnica, a desno drugi niz sa 17 bilježnica.

Dnevničke bilježnice Božena je numerirala sama, a mogu se pratiti u dva niza. Prvi niz od deset bilježnica obuhvaća dnevničke zapise u razdoblju 1958. – 1980. (s većim prekidima u razdoblju 1962. – 1967.), a drugi niz od 17 bilježnica pod nazivom *Sirove misli* dnevničke zapise u razdoblju 1976. – 1994. Iz toga proizlazi da je Božena Loborec u razdoblju 1976. – 1980. na dva paralelna načina vodila svoje dnevničke – u jednom nizu kronološki i činjenično, a u drugom nizu esejistički, kao svojevrsnu literarnu i radnu vježbu, odnosno pripremu za kasnije »ozbiljnije« pisanje (otuda i naziv »sirove misli«).

Međutim, Božena Loborec vodila je dnevnik i u razdoblju 1994. – 2002., gotovo do same svoje smrti (3. 1. 2003.), pa su se još tri njezine dnevničke bilježnice našle u ostavštini koju je Božena Loborec oporučno ostavila Ljiljani Levaković, a ona početkom 2023. poklonila Draženu Ernečiću za Ogranak Matice hrvatske u Koprivnici.

Ovome treba dodati da je Božena Loborec još za života ostavila i nekoliko svojih dnevničkih bilježnica Knjižnici i čitaonici »Fran Galović« Koprivnica kao dio građe uglavnom tiskanog i pisanog karaktera (uz službenu dokumentaciju vezanu za knjižnicu, desetak osobnih fotografija, iskaznice boračke organizacije i planinarskog društva HP Bilu, obimnu dokumentaciju književnog priloga *Glasa Podravine, Ruke*, koji je uređivala ili bila u uredništvu). To

Sl. 2. Soba Božene Loborec s bibliotekom snimljena nakon njezine smrti, arhiva Knjižnice »Fran Galović« Koprivnica.

su dnevničke bilježnice putopisnog karaktera i putopisno-planinarskog karaktera (1975. – 1979.), dnevnik rada književnog priloga *Ruke* (1977. – 1979.) te tzv. delegatski dnevnik o Boženinu delegatskom radu u Zajednici općina Bjelovar i odborničkom radu u Skupštini općine Koprivnica (1982. – 1986.). Zajednički moto svim navedenim dnevničkim zapisima Božene Loborec mogao bi biti onaj što ga je zapisala u posljednje navedenom dnevniku: *Za 50 godina ili kasnije, sigurno će nekome biti zanimljivi ovi moji zapisi jer će oni biti dokument ovog moga, sadašnjeg vremena.*«

4. Zašto pišem ove bilješke?

Božena Loborec se u svojim dnevnicima⁵ nebrojeno puta vraća propitivanju smisla pisanja svojih dnevničkih zapisa te se pita: *Zašto pišem ove bilješke?* – od ranih literarnih introspekcijskih zapisa preko kronološkog bilježenja i činjeničnog opisanja dnevnih događanja (pod utjecajem svojeg velikog uzora Miroslava Krleže)

do esejističkih formi fragmentarnog karaktera bez datiranja. Sama sebi daje odgovore koje ovdje grupiramo i potkrepljujemo citatima.

– Dnevnicima su dokaz jednog vremena i jednog ljudskog stava: *A možda će moja sjećanja biti zanimljiva i nekom drugom jer ono je dokaz kako smo živjeli. Dokaz jednog vremena i jednog ljudskog stava. Kao svaka knjiga.*⁶

– Dnevnicima se pišu zbog drugih, bilo u formi bilježaka ili kao građa za kasnije »obiljnije« pisanje: *I najintimniji dnevnicima pišu se zbog drugih. U njima će, podsvjesno se nadamo, biti onoga što ćemo prenijeti drugima, svjedno kako: ovako u »sirovom« stanju, tj. u obliku naših zapisa, ili ćemo to jednom iskoristiti za neko drugo i drugačije saopćavanje.*⁷

– Dnevnicima se pišu za sebe: *Kome su potrebni ovi moji zapisi? Kome? Meni su potrebni, zaboga! I tako dugo dok su potrebni meni, pisat ću ih.*⁸

– Pisanje dnevnika kao oblik samopomoći: *Srećom što još znam i umijem i mogu pisati. Sve, lijepo, popišem pak mi je lakše.*⁹ ...*E, pa zbog lične higijene ja, valjda i pišem ove svoje bilježnice, jer vrištati ipak ne mogu!*¹⁰

– Vođenje dnevnika kao *pisomanija* ili nasušna potreba za pisanjem i »glad za bilježenjem«: *Ja sam spremala ormara sa svojim zapisima. Alaj sam toga nadrljala, te silne bilježnice što bi se morale zvati dnevnicima ili tako nešto – kome to i za što služi, osim da ja utažim svoju glad za bilježenjem. Da, to je manija: bilježiti neprestano nešto. A u njima bogami pametnih misli ima malo. Sad me još boli ruka pa mi je i rukopis ni na što nalik, ali pisomanija je pisomanija, tu pomoći nema.*¹¹

– Zapisivanje kao potvrda da je nešto zaista i bilo: *Meni istina postaje istina tek*

5 Svi citati preuzeti su u izvornom obliku. U ovom članku podloga za analizu je tzv. drugi niz od 17 dnevničkih bilježnica Božene Loborec koje je nazvala *Sirove misli*, a vodila u razdoblju 1976. – 1994., dok je tzv. prvi niz 1958. – 1980. predmet analize rada: DUJČIĆ, Lidija »Moja bogata pustinja« : uz čitanje prvog niza dnevničkih bilježnica Božene Loborec, Podravski zbornik 2023 (ur. Robert Čimin), Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 2023.

6 BILJEŽNICA 1, 1979.

7 BILJEŽNICA 2, srpanj 1979. – ožujak 1980.

8 BILJEŽNICA 2, srpanj 1979. – ožujak 1980.

9 BILJEŽNICA 10, veljača 1996.

10 BILJEŽNICA 8, studeni 1985.

11 BILJEŽNICA 11, siječanj 1987.

Sl. 3. Želimir Loborec (1946.), Marija Loborec (1946.), Valko Loborec (1946.) i Božena Loborec (1963.)

*kad je zapisana i onako kako je zapisana. Ono što nije zapisano kao da bilo nije.*¹²

– Zapisivanje kao način da nečiji život ne ode u nepovrat zaborava: *Čolaković je rekao da ono što se ne zapiše nije ni bilo, tj. ono što nije zapisano zaboravlja se, gubi u nepovrat.*¹³

– Pisanje kao smisao života: *Brinem se što ništa ne pišem, što ništa ne radim (ono što je jedino važno), a za sve ostalo – baš me jako briga!*¹⁴ ; *Da bi mi život imao smisla, moram pisati.*¹⁵; *...I tako vrijeme ide, gomilaju se ove bilježnice, manje-više pametne, manje-više bedaste i nepotrebne, ali meni potrebne kao zrak. Bez njih mislim da bih bila užasno nesretna, prazna, ovako hvatam tu i tamo nešto od dana i ako sam nešto uhvatila, osjećam se bolje. To je valjda: ne živi se uzalud. Pa pisanje i jest hvatanje. Mašeš po luftu, mašeš i kaj se prime. Kak one ribe koje se hrane planktonima. Otpriu gubec – i kaj dojde. A nekaj uvijek dojde. Samo treba otprt gubec. A to su, eto, za mene ove moje bilježnice. Bez njih bih crkla. E, pa da ne crknemo, pišimo nešto, pa makar što. Možda to sve i nije bez veze.*¹⁶

Prema navedenome, vođenje dnevnika za Boženu Loborec imalo je višestruku svrhu – prije svega radilo se o nasušnoj potrebi za pisanjem i bilježenjem, analizom i

prosudbom, oterećenjem od životnih briga i nedaća, a možda najvažnije, o »vježbi za pisanje« te prikupljanju građe za »ozbiljnije« pisanje.

5. Razine i podrazine čitanja dnevnčkih bilježaka Božene Loborec

Dnevnici Božene Loborec mogu se iščitavati na mnogobrojnim, međusobno isprepletenim razinama i podrazinama, kao dnevnici u dnevnicima koji međutim ne teku pravolinijski. Za ovu analizu izdvojili smo one osnovne koji daju uvid u karakter dnevnika Božene Loborec – njezino bilježenje o sebi samoj (osobnosti i karakternim crtama, uspomenu, sjećanjima, spisateljskom radu, čitateljskim interesima i uzorima), o odnosima s drugima te o zbivanjima u gradu, zemlji i svijetu.

5.1. O sebi

Karakterne crte i temperament

Dnevnički zapisi otkrivaju različite strane karaktera i temperamenta Božene Loborec. Prije svega to je njezina sklonost traženju uzroka stvari, odnosno analiza kako funkcioniraju stvari, pojave i ljudi. U različitim životnim razdobljima ona se u dnevnicima vraća na tu svoju karakternu crtu janusovskog obilježja – koliko joj je u životu pomogla, toliko joj je bila i uteg u međuljudskim odnosima.

12 BILJEŽNICA 12, rujan 1988.

13 BILJEŽNICA 4, siječanj 1981.

14 BILJEŽNICA 3, rujan 1980.

15 BILJEŽNICA 10, studeni 1986.

16 BILJEŽNICA 8, 12. 12. 1984.

Od djetinjstva mene je mučilo z a š t o? Zašto ovo, a ne ono, zašto ono, a ne ovo itd. Ali nikad nisam smjela ništa glasno pitati jer moja mater, kad bih nešto pitala, a ona nije znala odgovor, »mudro« se izvukla rekavši: »Kaj si tak bedasta i to ne znaš!« Jasno, bedast nitko neće biti, ni mali ni veliki. I – prestala sam pitati. Sve sam htjela dokučiti sama, slušajući pažljivo druge i čitajući. Koliko je god bio strašan taj mamin odgovor, bilo je u njemu i dobra. Prislio me na pažljivo promatranje i tako mi je – izoštrio vid!¹⁷

Zanimljivi su zapisi kako Božena promatra ljude: Najzanimljivije je ljude promatrati kao rijetke kukce! To ja radim godinama.¹⁸; Najveće mi je zadovoljstvo odgonetavati ljude, zavlaciti im se pod kožu, vidjeti ih kako su krvavi pod kožom. Uvući im se u mozak, u dušu. Znati što misle kad šute! Znati što misle i kad ne misle! Nije lako odgonetavati ih, ali je zanimljivo, vrlo. Okretati ih kao janjce na raznju. Eh!¹⁹; Imam jednu lošu osobinu: svakog čovjeka rastavim na njegove sastavne dijelove, a onda ga više ne znam opet sastaviti. Te sastavne dijelove često kombiniram i kombiniram tako dok ne ispadne – čudovište.²⁰

Spominjući »tu svoju prokletu sklonost« da svemu vidi »utrobu«, zapisala je jedan svoj doživljaj iz djetinjstva te usput dometnula da bi to »mogla biti i dobra priča«: ...Ja sam u tatinoj knjižari uvijek sa silnom čežnjom gledala u nalive-pera. Imati ga – to bi bio vrhunac. Ne zato što bih bila važna pred ostalom djecom, nego jer sam silno željela imati tako divnu stvar, takav patent kojim se može pisati. Mora da sam cendrala, gnjavila oca, jer mi je on jednog dana poklonio pravo pravcato nalive-pero. Nije mi uopće bilo važno što je otac to nalive-pero izvadio iz izloga, što je ono izbljedilo od sunca. To je bilo ipak pravo nalive-pero. (I sad ga vidim u izlogu. Imali smo tada dućan u Turkoj kući). Dakle, dobijem ja nalive-pero. Imala sam ga cijela dva dana. Tećeg dana više nisam izdržala: morala sam mu vidjeti utrobu. To da ga moram vidjeti iznutra

bila je »viša sila«, bilo je to jače od mene. Otvorila sam ga. Sjećam se: imalo je malu gumenu duguljastu pumpicu. Kad sam je uhvatila prstima, guma mi se zalijepila za prste. Od dugog stajanja u izlogu, guma je istrulila... Moje predivno nalive-pero nije se više dalo upotrijebiti, potrgalo se. Bila sam očajna, plakala sam danima... Danas mislim da mi je otac, zapravo, podvalio, jer mi je dao staro i gotovo neupotrebljivo nalive-pero. No, katastrofu sam mogla odgoditi da ga nisam dirala... To me ipak nije opametilo ni do dana današnjega. Svemu uvijek moram pogledati u »utrobu«. Imala sam tako, lijep mali satič. Bila sam na omladinskim radnim akcijama kada me spopala želja da ga vidim iznutra. Otvorila sam ga nekim velikim škarama i tim sam ga škarama »izvizitirala«. No, nije išao nikad više i ja nisam imala sata dok nisam počela raditi i kupila ga sama. I danas ga imam – nisam mu pogledala utrobu jer znam kako sat izgleda iznutra. I tako je to uvijek. A o ljudima da i ne govorim! Svakog moram izokrenuti, svakom bih htjela zaviriti u dušu i kao kod mog prvog nalive-pera, obično unutra nađem nešto trulo. Žao mi je što sam bila znatiželjna, radije bih da mi ostane lijepa vanjština, ali to nije moguće. Postoji nešto jače od mene i moram sve opipati i vidjeti i s one strane koja nije za gledanje i pipanje. A kad se to završi tragično, e, onda obično nesretna plačem. (Sad više i ne plačem, sad sam samo nesretna. Jasno, bolje je plakati. Suze izbrišu tugu, bez suza – tuga ostaje). Ali ja bez tih spoznaja ne mogu biti. Tako je to sa mnom. Kao prokletstvo.²¹

Usprkos katarzičnom djelovanju plača koji spominje, Božena otkriva još jednu svoju osobinu, a to je da ne voli plakati, jer su joj se suze uvijek činile »kukavičkim činom« te da sve nedaće završavaju kod nje optimizmom.

Da bar mogu plakati, ali nisam od onih koji plaču. Zaista, u životu sam malo plakala. Ne volim suze. Uvijek su mi se činile kukačkim činom. Nek bu tak kak je, bit će opet bolje. Dobro da kod mene sve završava s op-

17 BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

18 BILJEŽNICA 1, 1977.

19 BILJEŽNICA 1, 1979.

20 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

21 BILJEŽNICA 3, studeni 1980.

timizmom, kakvim-takvim, ali ipak s optimizmom.²²

Božena je sebe smatrala za brbljavog čovjeka, no tu svoju osobinu povezuje sa svojom drugom osobinom.

*Tzv. brbljavi ljudi, u koje spadam i ja, imaju zapravo svoje duboke i nikad neizgovorene tajne. Brbljivost je samo maska, fasada iza koje kriju svoju ranjivu nutrinu.*²³

Dobro prikrivenu Boženinu ranjivost otkrila je u jednom pismu i Minka, liječnica koja je živjela i radila u inozemstvu, inače sestra Boženine šogorice Senke, a to pismo nalazimo prepisano u Boženinu dnevniku.

Evo jednog mišljenja o meni, iz Minkinog pisma od 11. 6. 80. Ona, među ostalim, piše: »Ti nisi zadovoljna sa sobom. Ja smatram da to nisu kompleksi, nego normalne reakcije intelektualaca. Samo dovoljno debilni ljudi su »užasno« zadovoljni sa samim sobom. Oni su sposobni da se dive samom sebi. Ja im »zaviđam«!!!! Tebe ne treba mijenjati nego razumijeti, iako moraš uzeti u obzir da to nije uvijek lako. Tvoja jako osjetljiva ličnost na sve stvari, koje se oko tebe dešavaju, nije svakidašnja. Da nisi takva ne bi ni mogla opažati, ni pisati, ni razmišljati o stvarima, koje normalni smrtnik opće ne primjećuje. Ti potrebuješ buru da bi mogla iz nje izaći, pišeš ili govoriš sažete misli koje su se za vrijeme bure rodile nije li to fantastična sposobnost, nadarenost, intelektualni rad!!« Božena to komentira: ...Mišljenje je pozitivno, iako ja samo sebi dozvoljavam rovatiti po sebi, drugi – prste k sebi od mene. Ali – društvena smo bića i to je nemoguće. Ima dragi bog veliki zoološki vrt, što bi rekao moj otac. A da jesam neka čudna zvjerčica – jesam. Što se može!²⁴

Boženine stavove i ponašanje odredila je još jedna važna crta njezina karaktera, a to je nepodnošenje pristisaka bilo koje vrste. O tome kaže: *Moja je mama govorila: Kad mamica bije, tuđ ružice rastu! Užasno sam se protiv toga borila. Kao i protiv onog: kud ja okom... Uvijek su mi teški bili pritisci*

*na moju ličnost. Očito, iznad svega volim slobodu, ne podnosim pritiske. Nikakve.*²⁵

O svojem karakteru »plivanja protiv struje i tuđih očekivanja« zapisuje i sljedeće: *...No, ja moram biti ja! Sad dok svi od mene očekuju neku zajebanciju (nakon objavljivanja satire u Bajkačima, op. a.), ja se nudim u drugom svjetlu. Takva sam, grom me ubio! Ako će se od mene očekivati bijelo, ja ću učiniti crno; kad budu očekivali crno, ja ću učiniti – bijelo. Kaj se tu more! Takvu me dragi bog stvoril. Takvi smo se dogodili, što bi rekao Krleža.*²⁶

Božena je često mijenjala raspoloženja – od nerviranja, ljutnje, svađe, srdžbe do blagosti, nježnosti, mirenja. Prelazila je iz jednog ekstrema u drugi, a to slikovito izražavaju i početni stihovi njezine pjesme *Fčera i denes*²⁷:

*Fčera još bila sem zločesti mač
oštri, britki, srditi.
Denes sem samo list na dežđu
v zemlu zabiti...*

O toj crti svojeg temperameta zapisala je u dnevnik: *Rekla mi je nekad mama da sam rođena u četvrtak popodne (oko 4 sata), e, pa to je dan gromovnika Jupitera, ali kako sam rođena popodne gromovnik su se već umorili, pa zato ni ja nisam – do kraja ratoborna – rođena sam, dakle, kao umorni gromovnik. Skoro bi tako i bilo...*²⁸

Božena je zbog svoje otvorene, »bez fige u džepu«, naravi nerijetko netaktična i eksplozivna u nastupima, često ulazi u vrlo komplicirane situacije i odnose s drugima, a iz njih je izlazila uznemirana, ali i vitalistički otporna. Jedan od razloga bila je i njezina sposobnost da sve okrene na zafrkanciju kako na svoj račun, tako i na račun drugih: *Veli Tom Boršo da ja sve primam sa smiješkom i da od svega napravim šalu. Da, to je točno, ali to dolazi s godinama. Ili sve primaš kao komediju ili kao tragediju. Ja sam, eto, sklona komediji. Zapravo oduvi-*

22 BILJEŽNICA 12, lipanj 1988.

23 BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

24 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

25 BILJEŽNICA 7, studeni 1983.

26 BILJEŽNICA 8, srpanj 1984.

27 LOBOREC, Božena: Čez mene ljudi idu. // Kaj 1970, Zagreb, 1970., 12.

28 BILJEŽNICA 7, studeni 1983.

jek, ali nisam to smjela nikad pokazati pred mamom jer moja je mama jako voljela drame. A voljela je biti i – glavna glumica. Meni je oduvijek bila draža komedija. Iako sav duh što ga imam, naslijedila sam od mame. Ona je imala mnogo duha, otac ni grama. Još sam u gimnaziji voljela pisce koji su imali »ono nešto«. Jazavac pred sudom Petra Kočića bio mi je najmilija knjiga. I danas ga znam gotovo cijelog napamet. Pa Radoje Domanović. Danas obožavam Kišona, izraelskog pisca. Da, tako je to. Bolje je smijati se nego plakati. Iz svega i zbog svega. Oh, što me opet boli ruka, jedva pišem.²⁹

Iz dnevnčkih bilježaka saznajemo za jednu neuobičajenu Boženinu osobinu, a to je da ne može zapamtiti koliko ima godina, da bi to u jednom dnevničkom zapisu nazvala »frojdovskim problemom«: *Gospode bože, morala sam na računar računati koliko imam godina jer mi se približava – rođendan. Nikad ne znam koliko imam godina i nikad ne znam kad je komu rođendan. To je kod mene jedan frojdovski problem. Eto, kad sam navršila 20 godina, nadala sam se da će se bar netko u kući sjetiti da je tog dana meni točno 20 godina, da će se to sjetiti bar mama, ali – nitko se nije sjetio. Pamtim taj dan. Pamtim kako sam bila žalosna i razočarana. I eto, otada – ja više ne znam ni koliko imam godina, niti znam kad je kome rođendan. Ja to jednostavno ne mogu zapamtiti. Tako sam se »osvetila« svima za svoj 20. rođendan. Da, gospodin Freud, tako je to!*³⁰

O Boženinu selektivnom pamćenju saznajemo i iz sljedećeg dnevničkog zapisa: Čudno, koliko sam ja banalnih istina doživljavala kao šokove! Npr.: prolaznost svega, ili recimo: čovjek je dio prirode itd. To se meni u jednom momentu objavilo kao veliko otkriće, kao spoznaja koju sam doživjela cijelim bićem, a ne riječima. Pamtim mjesto gdje mi se to »objavilo«... I ovo je čudno, ne pamtim vrijeme događaja, ali uvijek pamtim – mjesto. Zašto? Ne znam. Ako sam nešto upamtila onda je to mjesto, lica, radnja. Ali nikad ne znam koje je to

godine bilo. To što ljudi pišu godine, dane, sate (Krleža npr.), to je meni bedasto. To je malo značajno. Zapravo, beznačajno.³¹

Mnogi Boženu pamte po skromnosti i samozatajnosti, a tome u prilog ide u dnevničku bilješku prenesen odgovor na učeničko pitanje prilikom književnog susreta u jednoj školi: »Što niste postigli u životu, a htjeli ste?«: *Zamislila sam se i rekla sam: pa ja sam postigla sve, jer sam bila skromna. Moj najveći ideal u djetinjstvu je bio da budem učiteljica u Starigradu. To nisam postigla, ali bila sam učiteljica u Koprivnici, pa sam postigla više nego što sam mislila.*³²

Božena Loborec nije bila častohlepna, slavohlepna, a nije naginjala niti samoreklamerstvu. Nije voljela pompe, manifestacije i grozila se masa. Teško su joj padali i javni nastupi. Nije joj bilo stalo niti do popularnosti. Dugogodišnje pisanje kolumne u *Glasi Podravine* koju je potpisivala pseudonimom Ivan Husni učinilo ju je popularnom u široj javosti u Koprivnici i to joj je po vlastitim riječima bilo dovoljno: *Taj me Husni čini popularnom u gradu, popularnija nisam nikad bila i to bi me moralo činiti zadovoljnom, jer o popularnosti van Koprivnice nisam nikad mislila niti me zanimalo, uvijek sam bila okrenuta samo ovom gradu i samo mi je do njega bilo stalo...*³³

Meteoropatija

Boženini dnevnici mogu se pratiti i kao kronika meteoroloških prilika i klimatskih promjena u četrdesetak posljednjih godina 20. stoljeća. Kako je bila meteoropat ili osjetljiva na promjenu vremena, mnogi njezini zapisi započinju opisom vremena, pa nailazimo i na duhovite opservacije o toj njezinoj osobini s kojom povezuje svoju nervozu, razdražljivost ili pak pozitivna raspoloženja: *Ovih dana nisam se mogla prihvatiti pisanja jer mi je glava bila kao da se u njoj nastanio roj pčela, dolazila je ciklona i ta me svu zmantrala.*³⁴; *Cijeli problem*

29 BILJEŽNICA 13, srpanj 1989.

30 BILJEŽNICA 13, 27. 5. 1990.

31 BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

32 BILJEŽNICA 12, listopad 1988.

33 BILJEŽNICA 12, srpanj 1988.

34 BILJEŽNICA 12, rujun 1988.

moga organizma je u tome što je on meteorološka stanica i što me majka nije rodila na Havajima gdje je uvijek proljeće, nego u Kca gdje se smjenjuju ciklone i anticiklone.³⁵; Meni je zima kao u kusnici ili mi je vruće ko u guzici.³⁶; Opet nisam ništa zapisivala. Zezao me tlak pa sam popila tabletu za smirivanje i tak sam ga spustila da sam skoro odapela. Jedva sam došla k sebi. Vrijeme se mijenja. Zahladilo je, kiši. Ja sam do daske šugavo.³⁷; Sunčana jesenska nedjelja, vjetrovita, a to za mene znači glavobolno. Uvijek vjetrovi pušu kroz mene. Nekad moja velika ljubav, vjetar, sada neptrijatelj br. 1.³⁸; Dani su lijepi, toplo je. Suša. Najavljuju restrikciju struje, jer nema vode. U Španiji pak velike poplave. Što se zajebava ova naša planeta?³⁹

Snovi

Snovi su imali veliku ulogu u životu Božene Loborec. O tome u dnevniku svjedoči na stotine živopisno zapisanih snova s objašnjenjima značenja koja Božena povezuje s događanjima u svojem stvarnom iskustvu. Ovdje prenosimo fragment koji je nasloвила »San«: *Nekad sam sanjala tako žive snove da poslije nisam znala jesu li bili san ili sam to u stvarnosti doživjela. Ali nije važno. Ako je san živ, ako ga odnesemo u dan i prenesemo u druge dane, onda je to stvarnost. Jer što je prošlost? Samo sjećanje. Ako je san živo sjećanje, on je dio prošlosti, dio života, on je stvarnost. Tako ja nosim u sjećanju jedan takav san koji onda dosanjavam tj. onom bivšem snu dodajem nove snove. Takvih ima više (kuće, stanovi, neki pejzaži), ali sad mislim na ovaj san: jednom, davno, sanjala sam kako idem nekim tunelima, nekim prokopima. To su dugi tuneli pod zemljom, u njima je polumrak, točno znam da je svod zaobljen i da su tuneli podzidani ciglom. Nikad me nije strah da će se urušiti, ali me uvijek strah da ću se u njima izgubiti, da neću naći izlaz. I još nešto: ti su*

tuneli u Zagrebu, tamo negdje oko kolodvora. I kad izađem van, znam da sam u nekoj ulici koja od kolodvora vodi prema centru grada, ali takve ulice u Zgbu nema, niti je uopće nema, osim u mojoj glavi, u mom snu.⁴⁰

Praznovjerje i vjera

Unatoč svojoj racionalno-analitičkoj prirodi Božena Loborec je bila izuzetno intuitivna i pronicljiva, pa i praznovjerna osoba – vjerovala je na primjer u svoju moć predviđanja događanja, horoskope (po znaku je bila blizanac), anđela čuvara, da pauci donose sreću, u predznake...: *Ja jesam praznovjerna i to na živac u svom oku. U lijevom su titranju problemi, u desnom veselje. Smiješno, blesavo, ali toliko mi se to puta obistinilo sa strepnjom...⁴¹*

U fragmentu »Pauci« zapisala je: *Osvećuju mi se moja ljubav (ili praznovjerje) prema paucima. Jedva sam očistila sobu od paučine. Dok sam bila mala, mama mi je pričala neku priču od koje sam zapamtila samo ovo... progognjeni je bio spašen, a pauci su bili pomagači. Otada nikad nisam ubila pauka, ako ga ulovim bacim ga van. Tako se desi da mi pauci zagorčavaju život. Ali pauka smatram dobrom životinjom, čak više, mislim, da mi donosi sreću. Glupo – ali tako je. Neka žive pauci.⁴²*

Božena često spominje svoju specifičnu vjeru u Anđela čuvara, a u starijoj dobi i u Boga: *Još sam bila jako mlada kad sam spoznala njegovo prisustvo. I uvijek mi se nešto tako desi. Toliko vjerujem u tu neku silu koja ravna sa mnom bez moga znanja, a tu silu zovem moj Anđeo čuvar, da je to možda i jedina moja vjera. A vjera nije razum, vjera je vjera. Kad bih to mogla spoznati razumom, ne bi bila vjera. Moj Anđel čuvar me ne ostavlja. I znam, čvrsto znam, da će uvijek biti uz mene.⁴³ ; Razmišljam o nekim stvarima iz svoga života i zbiljam je tak; ja zabrljam, a Bog popravi, okrene na dobro. Fala mu, baš mi*

35 BILJEŽNICA 10, rujan 1986.

36 BILJEŽNICA 13, svibanj 1989.

37 BILJEŽNICA 13, lipanj 1989.

38 BILJEŽNICA 5, 18. 10. 1981.

39 BILJEŽNICA 7, kolovoz 1983.

40 BILJEŽNICA 3, listopad 1980.

41 BILJEŽNICA 9, prosinac 1984.

42 BILJEŽNICA 4, siječanj 1981.

43 BILJEŽNICA 14, prosinac 1990.

je dobar.⁴⁴; S čovjekom se dešavaju zbilja čudne stvari. Jučer i danas sam bila pod dojmom svađe s bratom, jedna neraspoločena, ma svakvap! Zazvala sam nekoliko puta boga da mi pomogne i u jednom momentu, što se kaže, iz čistoga mira, najednom osjetila da mi je teret, muka, tjeskoba – nestala! Jednostavno, nema više. Zašto se to tako događa? Najednom sam osjetila kao da je oko mene neprobojni oklop i da mi nitko, baš nitko ne može ništ... Nestala je muka koja me pritiskala. Osjetila sam da sam opet ona stara, ona osoba koja je zaštićena, koju netko čuva i kojoj se ne može nauditi. To se desilo danas popodne.⁴⁵

Poroci

Božena je imala poroke kojih se nije mogla riješiti, što spominje na raznim mjestima u dnevnicima: *Morala bih se odučiti ovoga: 1. pušenja 2. psovovanja.*⁴⁶

Za sebe kaže da «davno je završila partizansku psovačku školu»: *O, gospoda ti boga, što smo psovali! Ali ja sam voljela psovati još kao mala. Mama nas je zbog toga tukla pak sam ja imala jedno mjesto u kući (tamo u Severovcu). Bio je jedan ormar u sobi postavljen, koso u kutu, tako da je iza njega bila šupljina. Ja bih tu zavukla glavu i šaptala: vrag! vrag!, tu užasnu psovku! Jasno, kasnije mi se jezik obogatilo! A u partizanima je vrijedilo pravilo: smije se psovati ali bez glagola!⁴⁷; ...Psujem mnogo i gadno. Kao što postoje solotrinkeri, a kažu da su to najgori pijanci, tako postoje i solopsovači, a u takve spadam ja. Psujem za sebe, u sav glas. I kad se dobro napsujem – lakše mi je. Kao da sam dio tereta svalila sa sebe. Kao da sam se dobro okupala!...⁴⁸*

Sjećanja na djetinjstvo i školovanje

U svojim dnevnicima Božena se često prisjeća djetinjstva, mladenaštva i školovanja u Koprivnici i Zagrebu, kao i bo-

ravka u partizanima od svoje 17 do 19 godine gdje je pomagala roditeljima u Tiskari Papuk, bila bolničarka te povremeno nastavljala školovanje na oslobođenim teritorijima Slavonije. Ti dnevnički fragmenti često su joj poslužili za članke koje je objavljivala u *Podravskim zbornicima*, *Glasi Podravine* ili varirala u svojim pjesmama⁴⁹ i romanu za mlade⁵⁰.

O vlastitom pisanju

Brojni dnevnički zapisi omogućuju uvid u razne aspekte spisateljskog rada Božene Loborec, a kao prvo u rituale kao pripremu za pisanje: *Čim ja počnem u nekom kutu svoje sobe sebi praviti gnijezdo, onda znam koliko je sati: počet ću pisati! To se najednom desilo večeras, počela sam premještat stol (jer ovako okrenut zidu nije mi bio dobar), izvukla sam staru pisaću mašinu, sve sam namjestila i cijelu sam večer pisala, čak nisam ni tv gledala. Sad mi je ovako ugodno sjediti za stolom. Dosad mi nikako nije bilo. Ukratko: nagnjezdila sam se.⁵¹*

U dnevnicima Božene Loborec možemo pratiti kronologiju nastanka pojedinih njezinih djela – od zamisli do realizacije između čega su znale proteći godine ili su pak ostale samo ideje.

Zanimljivo je pratiti kako se Božena muči s pisanjem, kako sama kaže s preprekama u pisanju koje joj je istinski važno kao *modus vivendi* – bilo da se radi o traže-

49 Posebno je potresna antiratna pjesma *Kameni medaši* s podnaslovom *Partizanskim ranjenikom na Papuku njihova bolničarka posvećuje* u kojoj je Božena Loborec transponirala svoje neposredno, surovo bolničarsko iskustvo susreta s ranjenicima u bolnici na Papuku. Usp. LOBOREC, Božena: *Kameni medaši – partizanskim ranjenikom na Papuku njihova bolničarka posvećuje*. // Podravski zbornik 1984 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1984., 383-384. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/339052> (15.7.2023.)

50 Autobiografske podatke o početku Drugog svjetskog rata u Koprivnici, gimnazijskom školovanja u koprivničkoj gimnaziji, a potom u učiteljskoj školi prvo kod uršulinki u Varaždinu, a zatim u Križevcima, kao i o odlasku za roditeljima i njihovom tiskarom na Papuk u studenome 1943. godine transponirala je Božena Loborec u svoj roman za mlade *Sone strane oblaka*. Usp. LOBOREC, Božena: *Sone strane oblaka*. Zagreb : Mladost, 1979.

51 BILJEŽNICA 8, ožujak 1984.

44 BILJEŽNICA 17, 12. 11. 1992.

45 BILJEŽNICA 17, 2. 12. 1992.

46 BILJEŽNICA 5, kolovoz 1981.

47 BILJEŽNICA 10, siječanj 1986.

48 BILJEŽNICA 7, travanj 1984.

nju nakladnika ili prikupljanju financijskih sredstava, bilo o vlastitoj lijenosti, kućanskim poslovima, porodičnim obvezama, zdravstvenim problemima ili o problemima na radnom mjestu, a što joj sve crpi snagu, energiju i vrijeme.

Nalazimo bilješke i o tome kako se muči s odabirom naslova, pa saznajemo da se knjiga za mlade *S one strane oblaka* isprva trebala zvati *Bijela vrana*, dok je prvotni naziv zbirke kajkavskih pjesama *Za moje blizance* bio *Zgubljeni mravec*. Zapisi koje je pisala pod pseudonimom Ivan Husni trebali su kao izbor za knjigu imati naslov *Sto i jedna zajebancija*, da bi na kraju bili objavljeni pod nazivom *Tri fertala na čušpajz*. Također saznajemo kako je dobijala inspiraciju i pisala ne samo knjige, nego i feljtone, eseje ili priloge za *Podravske zbornike*, *Glas Podravine* ili neku drugu periodičku publikaciju.

Međutim, posebno otkriće čini zapis o tome kako je napisala svoju prvu kajkavsku pjesmu koju je, kako kaže, zagubila, a pronašla ju među starim rukopisima 1990., dvadesetak godina od objavljivanja prve kajkavske zbirke 1970. Ovdje je prvi put javno objavljujemo: *Mislila sam da se moja prva kajkavska pjesma izgubila, ali danas sam je našla. Nažalost, na njoj ne piše datum, ali mislim da je nastala negdje 1964/65. Sjećam se tog dana jako dobro. Bila je jesen, magla, predvečer. Bili smo u staroj kući na Trgu Republike. Možda je pjesma nastala i prije nego ja mislim, ne znam, ne sjećam se, ali se dana sjećam. Hladno, magla, a u dvorištu stoje kola puna repe. Otac ju obrezuje i sprema u podrum. Da se ne izgubi opet prepisat ću je ovdje, ta zaboga, ipak je to moja prva kajkavska pjesma. Ne znam zašto je nisam objavila u zbirci Čez mene ljudi idu. Ali poziv da napravim tu zbirku došao je tako nenandano od Draganića, urednika KAJ-a, da se nisam pravo ni snašla.*

Dakle, moja prva kajkavska pjesma glasi: Moj otec v jesen

*Po ulici se kesna jesen vleče
z gustemi meglami na svojemu repu,
kaj otrovna kača se frče po ocu
koj zmržnjenih prstov pospremlje repu.
Vu blatnem dvoru prezebleni otec*

*s pluć spuhavle mokroga zraka.
Vu goli oreh i v otprtu lesu
skrivečki huče i čeka severnjaka.
Jesen se zmotala kaj majkino klupko
i vu srce mu se kaj žnora zaplela.
Još se spuhavle al z jenim okom
vu zimu gleda kaj Isus s raspela.⁵²*

Za svoje uzore u pisanju kajkavske poezije veli: *Kažu da smo mi podravski poete izišli ipod Galovičevog kaputa. Ja nisam. »Čez mene ljudi idu« napisala sam jezikom koji mi je bio najbliži, materinski, a »Bajkači« su možda malo zavirili pod Kerempuhov kaput. Tako stoje stvari.⁵³*

Zanimljiv je i dosad zanemaren ili kod književnih kritičara i književnih teoretičara koji su se bavili pjesništvom Božene Loborec nedovoljno istražen podatak da je ona prestala pisati liriku nakon 1970-ih kako bi se 1980-ih okrenula satiri⁵⁴: *...Bože, kako sam ja oguglala. Mene se više ne može zdmati, osobito ne tako da napišem lirsku pjesmu. Mogu napisati pjesmu ali – satiričnu. Da vratim, ali ne da patim. Da se osvetim, e, to da!⁵⁵*

O tome kako su nastajale satirične pjesme za zbirku *Bajkači* Božena je zapisala: *Moj rukopis »Bajkača« polako se deblja. Jako me zabavlja. Kako ja to pišem? Eto, kako. Smišljam, gledajući naše društvene i ljudske mane, naše bajkače što će reći strašila, onda to nešto zapišem, onda guram i guram od sebe, onda najednom cap! Napišem. Desi mi se da sjednem da bih napisala jedno, a napišem sasvim drugo.⁵⁶*

Kad je knjiga objavljena, Božena je zapisala: *...E, pa, uvijek sam željela napisati ta-*

52 BILJEŽNICA 13, lipanj 1990.

53 BILJEŽNICA 11, svibanj 1985.

54 O tome je desetak godina kasnije izjavila u intervju u *Glasu Podravine*: *Za pisanje pjesama moje je vrijeme prošlo. Više ne znam napisati pjesmu, a čini mi se da ne bih znala napisati ni knjigu za djecu. Ostate, dakle esejistika i satira. To volim pisati.* Usp. MAĐARIĆ, Damir: *Tri izdanja Četiri dječaka : razgovor s koprivničkom književnicom Boženom Loborec.* // *Glas Podravine i Prigorja*, L, 1 (6. 1. 1995.), 9. Dostupno na: <http://library.foi.hr/glas/pregled.aspx?v=1&z=o&godina=1995&broj=001&stranica=009&u=ivana> (28. 6. 2023.)

55 BILJEŽNICA 9, srpanj 1985.

56 BILJEŽNICA 6, listopad 1982.

*kvu knjigu koja bi u ovom mom lijepom gradu napravila malu pometnju. Sad sam napravila. I drago mi je.*⁵⁷

U dnevničkom fragmentu pod nazivom »Bajkači« zapitala se kako se od lirike i pisanja za djecu i mlade okrenula satiri, šali i smijehu: *Razmišljam kako i zašto sam se ja to primila satire, šale i smijeha. Mislim da je to, zapravo, obrana od starosti. Bilo je to oduvijek u meni, ali je sad, u ovim, što bi se reklo, poznijim godinama, to izbilo na površinu, a i još i zato jer nema više onoga tko je dirigirao mojim životom tj. moje mame. Sad sam što jesam. Mnogo puta sam već to (o mami) tako pomislila. Ona se s Bajkačima ne bi složila, smatrala bi to – nedoličnom knjigom. I ja je, sigurno, ne bih napisala, iako se nitko na svijetu nije tako slatko i od srca smijao kao ona. Ali, morala je biti uvijek nekome tutor, a ja sam za to bila najpogodnija. Srećom, otac je nešto drugo.*⁵⁸

Svoje pisanje satire Božena povezuje sa sjećanjem na svoju prvu objavljenu pjesmu kada je imala 14 godina: *...No, to je jedino što se isplati pisati – humor i satiru. Sve drugo je – plač mačaka. E, pa morala sam s tim završiti kad sam svoju prvu pjesmu objavila u koprivničkom Klopocu (tata je bio urednik pa sam, eto, od početka imala protekciju), pjesmuljak se zvao: Gospar, a bio je napisan na račun jednog mladog Dubrovčana (sada pokojnog)...*⁵⁹

U svojem pisanju uvijek se distancirala od sladunjavosti, pa ističe sljedeće: *Nekad mi je Milivoj Matošec za knjigu Četiri dječaka rekao da gotovo ne vjeruje da ju je napisala žena jer da je to »muški« stil. Uvijek mi je bila strana ženska plačljivost koja obavezno vodi do sladunjavosti, a to mi je fuj! To ne podnosim. I plakati treba znati dostojanstveno. To mi je uvijek bilo pravilo.*⁶⁰

Božena je svoje lirske pjesme napisane 1960-ih i 1970-ih dorađivala i naknadno objavljivala, poput ranije napisane zbirke štokavske poezije *Dječak je korak do pra-*

šume (1989.), i zbirke kajkavske poezije *Za moje blizance* (1995.), te za života pripremljene, a postumno izdane zbirke štokavskih pjesama *Kad smo bili zečevi: izabrane pjesme* (2005).

Satiričke pjesme *Bajkači* (1984.) bile su Boženi prijelaz od poezije prema satiri koja je najviše do izražaja došla u višegodišnjoj kolumni koju je pisala za *Glas Podravine* (kratkotrajno i za *Feferon*, humoristički prilog tvorničkom glasilu *Podravka*), a izbor iz koje je za života pripremila za knjigu koja je objavljena također postumno pod nazivom *Ivan Husni Tri fertala na čušpajz* (2003.).

Cijelu dnevničku odiseju možemo pratiti i u zapisima o nastajanju knjige eseja *Skriiveno u riječima koprivničkih pisaca* (1994.). Ona je trebala biti objavljena u nakladi Ogranka Matice hrvatske u Koprivnici 1993., a nije zbog unutarnjih sukoba članstva, ostavke rukovodstva, pa Boženi nije preostalo drugo nego da uporna, kao što je bila, obilazi tadašnje gradske čelnike i objavi ju u novoosnovanoj nakladničkoj kući »Dr. Feletar«. Do danas je ova knjiga eseja ostala jedini kompendij o koprivničkim autorima koji su pridonijeli koprivničkoj književnoj kulturi.

U dnevnicima Božene Loborec možemo također pratiti kako su nastajali njezini prilozi za periodičke publikacije od kojih se posebno ističe višedesetljetna suradnja u *Podravskom zborniku* i *Glasi Podravine*. Božena Loborec bila je članica uredništva i stalna suradnica *Podravskog zbornika* od početka izlaženja u 1975. godini. U dnevnicima (prvi niz) je zabilježila održavanje prvog sastanka uredništva koji se održao u Podravci komentirajući s priličnom dozom ironije ostale članove uredništva te je istakla da je među njima bila jedina žena, a što govori o poziciji koju je imala u koprivničkoj kulturi. U *Podravskom zborniku* pojavljuje se i kao lektorica, ali gotovo redovito kao autorica priloga, književnih i povijesno-publicističkih članaka vezanih uz NOB, tiskarstvo, književnost, knjižničarstvo i dr.

57 BILJEŽNICA 8, srpanj 1984.

58 BILJEŽNICA 8, srpanj 1984.

59 BILJEŽNICA 7, kolovoz 1983.

60 BILJEŽNICA 6, svibanj 1983.

Suradnja u *Glasu Podravine* još je dugovječnija od one u *Podravskom zborniku*, a u njoj na svoj (auto)ironičan način kaže: *No, Bože moj, ja baš imam razne dogodovštine s koprivničkim novinarima. To bi bilo vrijedno negdje zapisati. Uglavnom su me naši dragi novinari hitali iz svojih soba van, ali se ja nisam dala. Fala ti Bože, što me nisi stvorio lomljivom nego tvrdom i upornom...*⁶¹

U tim tekstovima, uglavnom feljtonima i polemikama, do izražaja dolazi Boženina potreba da javno reagira na negativne pojave u gradu Koprivnici. Pri tome se ne libi direktno upirati prstom u vladajuće političke strukture: *Razmišljam o mojim polemikama po novinama. Vele mi da za to treba hrabrost. Pa i treba. Mislim si kako se nada mnom zgražaju neke moje znanice. Ali – ne mogu se uzrujavati nad ženama kojima su jedini stvaralački čin – palačinke sa sirom!*⁶²

U dnevniku navodi da je u gradu ljudi pitaju kako se usudi tako otvoreno pisati i objašnjava to riječima svoje prijateljice Branke da je to zato što ima »dobru političku prošlost, iz Partije je ne mogu baciti van jer u Partiji nije, a pred penzijom je pa joj ni tu ne mogu ništa«. Božena nastavlja u toj bilješci u svojem stilu: *Pa tak, zapravo, i jest. Tko mi što može? Nitko ništ.*⁶³; *...Pa hrabrosti mi nikada nije falilo, a po naravi uvijek letim na prvlu loptu!*⁶⁴

Često polemizira i s drugim koprivničkim spisateljima koji joj zamjeraju bliskost s vladajućim političkim strukturama, što je najviše do izražaja došlo tijekom njezina uređivanja književnog podlistka *Glasa Podravine, Ruke*, koji je izlazio u razdoblju 1977. – 1979.

Vrhunac suradnje u *Glasu Podravine* predstavlja višegodišnje pisanje kolumne *Umirovljenikova razmišljanja* od 14. studenoga 1986. do 2002. na poziv tadašnjeg urednika Dragana Desnice. Isprva piše anonimno, pod psudonomimom Ivan Husni i nazivom *Penzionerova razglednica*, koji

novinari mijenjaju u *Umirovljenikova razmišljanja*, što joj se nije dopalo, »jer je riječ nezgrapna«: *...A Desnica me moli da penzionera pišem i dalje jer, veli, da ljudi to jako vole čitati i da ima puno pohvala zbog tih tekstova. Pa da razbijamo žabokrečinu, to je istina.*⁶⁵

Kroz dnevnik pratimo kako se polako u javnosti saznaje tko se krije iza psudonima Husni. Čak ju njezin otac pita otkuda joj ta želja za zafrkancijom. *Velim mu: od mame. Mama mi je fakat bila pametna žena, a imala je tu žicu – smisao za zezanciju.*⁶⁶

Čitamo u Boženinim zapisima i o popularnosti njezina Husnija te o podatku da je u 1987. naklada *Glasa Podravine* bila za danas nezamislivih 6 500 primjeraka, a prodaju mu diže i popularnost njezine kolumne, pa po procjeni broj onih koji čitaju Husnija doseže 10 000 ljudi tjedno.⁶⁷ *No, sad! Nije da mi nije drago, jasno – drago mi je, ali da je taj Husni baš tako vrijedan, em to pak ni. Za našu malograđansku i klimavu Koprivnicu on je osvježanje i to ljudi tako doživljavaju. Kao koka-kolu ili tonik. To je sve. Samo, dajbog da se održim kao koka-kola! Istina je da mi je onaj Husni kojega sam zadnjeg napisala uvijek najviše sviđa. Tak i ovaj kojeg sam napisala danas. Do petka kad Glas izađe potpuno se ohladim i ako ga pročitam, a to je obično u subotu, uopće mi se više ne sviđa. I mislim si: a koja je bljezgarim! No, kad narod hoće, onda nek ima tak kak ima. Bolje nije valjda ni zaslužil. Tak je to s mojim Husnijem, a postao je već u Kca pojam. To je.*⁶⁸

Ljudi joj čestitaju zbog Husnija, jer je Husni postao pučki tribun, a Boženu Loborec zaustavljaju na ulici nepoznati ljudi jadajući se na nepravde i nepravilnosti u svakodnevnom životu. O svojem pisanju Husnija Božena zapisuje u dnevnicima sljedeće: *Pročitala sam ovih dana sve Husnije od prvog broja do sada. Ovako, vidi se da sam iz broja u broj bila sve opuštenija i mogu reći, bo-lja. Rečenice su ležernije. Taj Husni je tak pun optimizma da sam se začudila nad tim podat-*

61 BILJEŽNICA 16, 11. 8. 1992.

62 BILJEŽNICA 10, travanj 1986.

63 BILJEŽNICA 11, siječanj 1987.

64 BILJEŽNICA 12, lipanj 1988.

65 BILJEŽNICA 11, siječanj 1987.

66 BILJEŽNICA 11, siječanj 1987.

67 BILJEŽNICA 11, listopad 1987.

68 BILJEŽNICA 11, kolovoz 1987.

kom i uopće nije strog kao što neki misle. Kod njega je još uvijek sve ružičasto. I nije baš duhovit, a do toga mi je posebno stalo. Ali, što se može. Kad to pišem mislim na stotinu ograda i imam tak mali manevarski prostor da je čudo kako se uopće u njemu snalazim i ovako.⁶⁹

Pisanje Husnija postaje Boženi i potreba i obveza ograničena autocenzurom i vladajućim ideološko-političkim ogradama: *Ah ta nedjelja! Cijelo popodne se grabim nad Husnijem! Ide mi na živce, srdim se sama na sebe, a onda ipak napišem. Najprije nekaj, onda to dobije konačnu formu. A dok se najbolje raspisem, onda je gotovo. Sad bi to tek trebalo napisati onak za praf, ali za to više nemam vremena. I mislim si: em to nije literatura, ali – svaki posel treba delati dobro. Ako se uzme nivo Glasa, onda je to što pišem i preveć dobro. A i čitaocima se sviđa, pa je valjda to ono pravo.⁷⁰; Tak se zmučim zbog te dvije i pol kartice teksta kao da pišem Anu Karenjinu. Htjela bih svima ugoditi toliko da mi propuste tekst, a to je vraški teško. Zašto sam osuđena da živim s nekima nedoučenima, to mi nije jasno.⁷¹; Ovo zapisujem da se vidi kak se taj moj Husni rađa i kak je teško s njim. Htjela bih pisati onako kako bih ja to htjela napisati, ali to se ne sme, za to se odmah dobiju packe, a teško mi je pisati tak da bude vuk sit i koza cijela. Oh, bože, kak ja teško delam! Ha – ha – ha! Glavno je u svemu tome: ne pisati protiv svojeg uvjerenja!⁷²*

Koliko ju zaokuplja pisanje tjedne kolumne za lokalne novine u strogo dirigitiranom političko-ideološkom okruženju, toliko je svjesna da to nije njen literarni doseg. No tješi se da je i takvo pisanje – pisanje kao trening: *Napisala sam Husnija. Još malo pa će ih biti 50. Kao da sam se ispucala, ali – prvo, narod to hoće čitati, drugo – to mi je sada jedina vježba (pismena) tj. pismena vježba kao u pučkoj školi. A ta su dva razloga*

(ne računajući sitnu lovu) dovoljan razlog da nastavim.⁷³

O popularnosti Husnija i zgodama koje su uz to bile vezane nalazimo niz dnevničkih zabilježaka. Husnija hvale ugledni Koprivničanci poput advokata Lipnjaka koji joj veli da je Husni fantastičan, ali da su vremena teška i da je teško to pisati danas. Također joj kaže: »Vi ste najduhovitiji čovjek u Koprivnici. Otkud Vam to?« »Ugenima« – velim ja, ali si mislim: a jesam i najgluplji i najlajaviji čovek u gradu. Ali nije mi, izgleda, uzeo za zlo moju jučerašnju primjedbu. Baš mu hvala.«⁷⁴

Legendarna profesorica povijesti umjetnosti Zlata Sivoš također hvali Husnija, jer je »duhovit i inteligentan«. Također komentira »da mora da je Božena fiškalsko dijete, jer samo fiškalska djeca znaju proći po žeravici a da se ne opeku.«⁷⁵

Husni je vrlo popularan među ljudima, pa tako bilježi čitav niz anegdota kada joj se obraćaju i oni koji ju ne poznaju.

Inače Husni mi je jako popularan, iako mi ide grozno na živce. Neki dan koraknem od kioska prema placu i zamalo ne naletim na dva biciklista, a jedan čovjek od oko 40 godina skočio, zgrabio me i veli: »Skoro su vas pogazili ali ne damo mi našeg Husnija.⁷⁶; Dođem jučer na kiosk, a prodavačica mi veli: »Kupite Glas Podravine, tu imate ovo što piše neki umirovljenik, tu na zadnjoj stranici to vam se splati pročitati, taj vam sjajno piše.« Velim ja: »Sviđa vam se kak taj piše?« – »Jako mi se sviđa«, veli ona. »Dobro, dajte mi onda Glas Podravine«, velim ja. I tak, eto, moj se Husni ljudima sviđa. Dobro!⁷⁷

Koliki utjecaj je Husni Božene Loborec imao na zbivanja u Gradu, govori i komentari koji joj je uputio jedan od najutjecajnijih koprivničkih političkih aktera u drugoj polovici 1980-ih godina, Julio Kuruc: *Veli mi Julijo: »Čuj Husni, ja održim s njima 20 sa-*

69 BILJEŽNICA 11, srpanj 1987.

70 BILJEŽNICA 11, srpanj 1987.

71 BILJEŽNICA 11, listopad 1987.

72 BILJEŽNICA 11, listopad 1987.

73 BILJEŽNICA 12, veljača 1988.

74 BILJEŽNICA 13, siječanj 1989.

75 BILJEŽNICA 13, ožujak 1989.

76 BILJEŽNICA 13, travanj 1989.

77 BILJEŽNICA 13, travanj 1989.

stanaka bez rezultata, a ti dva napisa i – oni su na koljenima!« Zna se o čemu je riječ. Nasmejala sam se samo, mislila sam si: je, tko zna – zna!⁷⁸

To što je ponekad kao Husni objavljivala neprovjerene činjenice rezultiralo je polemikama, zabranom korištenja Knjižnice, ali i fizičkim napadom. Napao ju i istukao Glišo Popović, zbog napisa da pod radnim vremenom čita novine u Knjižnici: *E, ovaj dan treba zapamtiti pod datumom. Danas je ponedjeljak, 29. 5. 89... Mrko me gleda, oči krvave, vidim: ne bu dobro!... Ja sve lijepo oko njega, ali on na mene i najpogrdnijim riječima: općinska kurva, ti ćeš gadura mene sramotiti, ja sam u ratu jurišao na bunkere, ja ću tebe ubiti, sa ova dva prsta ću te zadržati itd... Uopće se nisam uplašila.*⁷⁹

I u ovom slučaju do izražaja dolazi Boženin vitalizam pa ju ni otkazano objavljivanje Husnija u *Glasi Podravine* nije omelo da ga i dalje, *baš u inat*, nastavi pisati u *Feferonu*, sve dok ponovno nije dobila poziv za povratak u *Glas Podravine*.

Usporedo s popularnošću u javnosti, Božena Loborec intimno se pita što želi svojim Husnijem: *Mislim da mi fali pisanje, ono pravo, istinsko pisanje... ono pravo – to je pisanje. Sve drugo je drugorazredno, a pisanja nema. To je ta praznina, to je ono što me uništava. A to ne mogu nikome reći. To bi razumjela jedino Dijana. A njoj nisam ništa rekla.*⁸⁰; *...Mislim si što, zapravo, ja hoću s tim Husnijem? Ništ drugo, nego da malo provociram svoje sugrađane da počnu misliti svojom glavom, a ne glavama političara. To je, zapravo, sve.*⁸¹

Isto tako, pisanje Husnija intimno ne smatra ozbiljnim tako dugo dok ga ne pretvori u knjigu: *Meni se čini da ja neću ništa moći pisati tako dugo dok god se igram s tim Husnijem. To je, zapravo, kao mora. I ne piše mi se to, a opet – neće mi se prekinuti. Zašto? Ali da se ne mogu ni na što drugo koncentrirati, to je je fakat. Taj mi Husni i treba i ne*

*treba. Ha, ja sam blizanac i to jedan, a taj drugi je Husni. Jedan bez drugoga ne možemo, a idemo si jako na živce. On meni ide. A od tih ću nastavaka napraviti knjigu s naslovom »Sto i jedna zajebancija s predgovorom«. Jasno dok bude 101 nastavak. Kad već ne mogu ništa drugo pisati, bilo bi dobro to početi sređivati i pretvarati u knjigu. Ah, treba početi nešto ozbiljno raditi.*⁸²

Zanimljivo je da je prošlo petnaest godina od ideje i prvih razmišljanja o ukoričavanju izbora Husnijevih kolumni u 1988. do izlaska iz tiska knjige kako ju je ona pripremila, a objavljena je postumno 2003. pod nazivom *Tri fertala na čušpajz*.

O čitateljskim afinitetima i književnim uzorima

Dnevničke bilježnice Božene Loborec mogu se pratiti i kao njezin svojevrsni dnevnik čitanja. Božena uredno zapisuje koje knjige čita i svoje mišljenje o njima. Ima bogatu biblioteku koja doseže i do 1200 knjiga i koja je važan dio njezine sobe – prostora slobode u obiteljskoj kući: *Promatram svoje knjige i mislim kad bih zbog nečega trebala spasiti samo nešto, što bih od svih ovih knjiga prvo zgrabila? Sigurno: Vaska Popu i Mešu Selimovića, pa Miroslava Krležu i možda koju knjigu Vesne Parun. Ipak, najbolje da mi ostanu sve.*⁸³

Na primjedbu svoje prijateljice Božice Jelušić da ima »razmaženi književni ukus« Božena zapisuje: *Bit će da je tako. Zbiljam ne mogu čitati svako smeće. Radije čitam gramatiku nego loše romane, rekao je A. B. Šimić. Bogme i ja.*⁸⁴

O svojem načinu čitanja knjiga povezanih s njezinim karakterom piše u fragmentu pod nazivom »Zlatko, Hesse i ja«: *Oni (on i knjiga) se sljubljuju, postaju jedno. Između mene i knjige nikad nema tako uskih veza. Između mene i knjige uvijek ima prostora za – razmišljanje. Uostalom, ja ništa u životu tako ne prihvaćam. Između mene i*

78 BILJEŽNICA 12, svibanj 1988.

79 BILJEŽNICA 13, svibanj 1989.

80 BILJEŽNICA 12, srpanj 1988.

81 BILJEŽNICA 12, studeni 1988.

82 BILJEŽNICA 12, studeni 1988.

83 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

84 BILJEŽNICA 14, prosinac 1990.

svoga uvijek mora biti prostora. (To valjda i nije dobro, jer tako se lako ruše brakovi, prijateljstva, veze, sve i ja ostajem sama jer među prostor može i užasno narasti)...»⁸⁵

Od književnika Miroslav Krleža je na Boženinu pijedestalu: *...No, ja ne želim ni Krležinu pamet, ni enciklopedijsko obrazovanje, ni njegovo uraganstvo, ali želim, bogme moram priznati, njegovu sposobnost da se svemu zna narugati. Ta njegova žaoka, ta mi je najbliža, na njoj sam mu bogme jalna. To je ono što se zove »staviti svaku stvar na svoje mjesto«. E, to! Ta njegova gospodski nadmoćna ironija, to! Znati se podsmjehnuti, pa ne mora baš biti krležijanski, ali znati se podsmjehnuti – to bih htjela znati. I sad se pitamo da li se čovjek s tom osobinom rodi, »zopane z mamice« ili se to da naučiti? Ako se da, onda – u kojoj školi? Družestva? A, kaj ga ja znam!⁸⁶*

Međutim, Božena ne gaji idolopoklonstvo spram Krleže, nego ga čita kritički i polemički: Čitajući Filipa Latinovića: zašto je Krleža sve, baš sve, sasjekao u svojoj flajš-mašini? Zašto i što mu je to bilo? Jer – ako čovjek ne zna da se raduje što će mu život? Ako je život negacija svake radosti, onda nije život! Zar Krležin velem to nije vidio? Kako li je on to gledao, kakvim očima? To mi nije jasno. I još – zašto je baš sve – glupo? Čak i lastavice koje jedu mušice? Znači, i priroda (kao takva)? A priroda (kao takva) nije glupa, ona je najmudrije uređena, makar i tako da uvijek netko nekoga jede! Nije glupo jer je tako jedino moguće. Tako je i nikako drugačije. Glupo? Ne! Svirepo da, ali glupo ne. Krleži je sve na ovoj planeti – glupo! A osim gluposti ima još toliko toga i ne može se sve svesti pod jednu kapu, pod kapu gluposti! Bože, Krleža, ako je sve glupo, kako jedino Vi ostadeste – pametni. Neshvatljivo. Ali da se Krležu može uvijek i uvijek iznova čitati, to je istina. A, kaj ga ja znam!⁸⁷

Zanimljiva je, između ostaloga, i Boženina opservacija o Krležinu stilu pisanja: *Krležine su rečenice teške, masne, guste.*

Imam uvijek osjećaj da će se od njegove, pod njegovom rečenicom, probušiti papir.⁸⁸

Čitajući Čengićeve knjige o Krleži i o Krležinu dolasku u Koprivnicu 15. 2. 1975., zapisuje da se puno pričalo da će Krleža doći u Koprivnicu i obići Dugu Reku. Bilo je predviđeno da i Božena bude prisutna: *Bila sam počašćena, ali i – prestrašena jer, mislila sam – susresti se sa živim Krležom veliki je doživljaj. Jer, Krleža me prati od djetinjstva. Budući da je Krleža štampao svoje knjige kod Vošickija kad je tata kod njega radio, tata je doma uvijek o njemu pričao kao o velikom piscu i genijalnom čovjeku. Ja sam bila u prvom ili drugom razredu gimnazije (današnji 5. ili 6. razred, op. a.) i uzmem u knjižnici (gimnazijskoj) Krležinu knjigu Hrvatski bog Mars. Jasno – niti sam što razumjela, niti se to meni dopalo. Bila sam curica koja bi čitala nešto o ljubavi, a ne o nekakvim domobranima i – ostavila sam to. Nisam htjela čitati Krležu, mislila sam – nikad više. Za mene je onda bio Šenoa, a ne Krleža. I tako je bilo sve do moje 40-te godine. Onda su mi se otkrile Balade, a onda polako i cijeli Krleža. Danas – to je moja obavezna lektira. Iako se u svemu s njim ne slažem, najradije ga čitam. Kad osjećam da sam ispraznila svoje psihičke akumulatore, onda uzmem Krležu. »Zastave« sam pročitala nekoliko puta. Najviše volim Balade i Na rubu pameti.⁸⁹*

Iako su se mijenjali Boženini čitalački favoriti, Krleža je ostao konstanta: *Neprestano se bavim Krležom. Jer – na kraju krajeva – što nam ostaje od te silne literature – svega nekoliko knjiga kojima ćemo se vraćati do smrti. Sve ostalo je zabavna biblioteka. Kako došlo tako prošlo.⁹⁰*

Od pjesnika joj je bio posebno omiljeni Vasko Popa o kojemu je zapisala sljedeće: *I sad, postavlja se pitanje zašto ja volim toga Vasku Popu? Što je to u njegovim pjesmama što me tako privuklo – zauvijek i hoću li ja zbog svoje proklete potrebe da sve rastavim na sastavne dijelove i tako zauvijek sve upropastim, zaista tog Vaska Popu zauvijek voljeti?*

85 BILJEŽNICA 3, svibanj 1980.

86 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

87 BILJEŽNICA 3, studeni 1980.

88 BILJEŽNICA 3, prosinac 1980.

89 BILJEŽNICA 10, lipanj 1986.

90 BILJEŽNICA 11, ožujak 1987.

Eh, na ovo zadnje pitanje sam bog zna odgovarati!... E, sad – što me prvo privuklo Popi? Slikovitost i metaforičnost njegovog predivnog jezika. Najviše volim njegovu pjesmu »Vrati mi moje krpice« zbog jezika kojim je to izrekao. Ljubav je igra. Na kraju igre djeca kažu: vrati mi moje krpice. Ovakvih ideoma je puna ova pjesma i treba biti veliki pjesnik, da se ti idiomi znaju tako reći. Ta slikovitost Popinih pjesama, ta nenadmašna sažetost, a nabijenost smislom – to je to. Ta antropomorfnost svega oko pjesnika, ta njegova začudna sposobnost da »iz ničega« stvori pjesmu nabijenu smislom i ljepotom pjesničke riječi – to je onaj Vasko Popa kojeg obožavam. Dokle? Mislim, tako sada mislim, uvijek ću voljeti te pjesme. I uvijek će mi se iznova otvarati, otkrivati, govoriti. A kad pjesma govori uvijek iznova, onda ju je napisao veliki pjesnik!⁹¹

Božena je puno čitala knjige iz različitih područja, uključujući i filozofiju. Tako je proučavala Sartrea još 1960-ih godina. Od njenih omiljenih filozofa koje spominje u ranijim dnevnicima bio je Baruch de Spinoza od kojega je preuzela panteistički pogled na prirodu (priroda = Bog), a od marksističkih filozofa Erich Fromm. Povodom Frommove smrti 1980. godine zapisala je fragment pod nazivom »Zašto Fromma smatram svojim učiteljem?«: *Zato što on uči da je stvaralaštvo izvor snage. Uči da budemo ono što potencijalno jesmo. Njegova je preokupacija čovjek, a prilazi mu s raznih strana. Fromm mi je odgovorio na pitanja koja su me odavno mučila, o mnogome sam mislila kao Fromm, ali nisam znala to tako jasno (i mudro) reći kao Fromm, a zato što je pametniji od mene, što mnogo više zna od mene, a misli kao i ja – zato i jest moj učitelj.⁹²*

5.2. O drugima

Porodica

U dnevničkim bilješkama Božene Loborec jedno od središnjih mjesta, kada je riječ o njezinim odnosima s drugima, pripada članovima njezine porodice. Većinu

svojeg života živjela je s roditeljima, ocem Valkom (1899. – 1992.) i majkom Marijom rođ. Hadun (1908. – 1981.).

Najranije dnevničke zapise Božena je pisala u kući Loborčevih na Trgu Republike 7 u koju su se Loborčevi uselili 1940., nakon što su prodali kuću u Severovcu, poljoprivrednoj ulici na koprivničkoj periferiji, inače mjestu radnje Boženine knjige Četiri dječaka i pas. U novosagrađenu obiteljsku kuću preselili su se 1970. godine, a sagradili su je u Ulici Vinka Viriusa 33, u tzv. Podravkinom naselju koje je niknulo na nekadašnjim poljima preko puta nogometnog stadiona u Koprivnici. U Boženinim bilješkama možemo pratiti kako je tekao proces prodaje stare kuće, izgradnje nove kuće, prijevremeno podstanarstvo Loborčevih kod rođaka i konačno, dugo iščekivano useljenje u novu kuću.

Božena se u svojim dnevničkim zapisima često sjeća starih kuća u Severovcu i na Trgu Republike 7, načina života i običaja, zapisuje uzrečice, kao i obiteljske priče o precima i podrijetlu.⁹³ Spominje da su joj djed i pradjed po ocu bili šnjaderi, krojači, s time da je očev pradjed Turinek došao iz Praga i naselio se u Novigradu Podravskome. Božena je uvijek s ponosom isticala to svoje češko podrijetlo i povezivala ga sa svojom sklonošću k ironiji i satiri. Česti joj je motiv dnevničkih bilježaka i Ivan Husni, sluga kod maminih predaka Sigetićevih, koji je pomagao u obimnim radovima na velikom poljoprivrednom imanju po smrti maminog djeda Sigetića. Da održi bakino zavještanje da se ne zaboravi Husni, na njegov spomen nadjenula si je pseudonim Ivan Husni kojim je potpisivala iznimno popularne kolumne koje je objavljivala u Glasu Podravine od 1986. do 2002. godine.

Božena je imala kompleksan odnos s roditeljima, pa je između ostaloga u prosincu 1980. godine, kada su roditelji bili

91 BILJEŽNICA 3, studeni 1980.

92 BILJEŽNICA 3, travanj 1980.

93 Više o podrijetlu obitelji Loborec može se saznati u autobiografskim zapisima Valka Loborca koje je pohranio u Muzeju grada Koprivnice. Usp. LOBOREC, Valko: *Moja sjećanja (kako sam doživio Drugi svjetski rat)*. Koprivnica: vl. izdanje, 1983.

Sl. 4. Susret prijatelja Božene Loborec i Slavka Glavica u Basaričekovoj ulici u Koprivnici 1950-ih.

stari i bolesni (mama je preminula krajem 1981., a otac krajem 1992.), zapisala: *Nikad nisam ništa govorila i pisala protiv svojih staraca, iako mi je uvijek bilo užasno teško s njima, a sada i govorim i pišem i prisjećam se samo lošeg. To rade obrambeni mehanizmi: sad kad nestaju, ja se moram uvjeravati kako mi nisu bili dobri, da mi lakši bude rastanak. Kako se samo priroda brine za svoje ptice nebeske!*⁹⁴; *Jednog ću se dana zaista pretvoriti u karijatidu, koliko na leđima nosim ovu kuću! Bit će to divna slika.*⁹⁵

Važan je akter Boženina dnevnika njezin mlađi brat Želimir (1930. – 2020.) s kojim je također imala kompleksan odnos. On je sa suprugom Senkom (1936.) i kćerkom Sanjom (1960.) živio u Zagrebu, no često je dolazio u posjet roditeljima i sestri. Božena bilježi svaki njegov dolazak, a odrastanje nećakinje Sanje, jedinog djeteta u porodici Loborec, prati od rođenja. Novo je poglavlje u životu obitelji Loborec, prije svega Božene i njezina oca (majka je preminula 1981.) doseljavanje nećakinje Sanje 1986. iz Zagreba u Koprivnicu sa suprugom Stevicom Tasićem iz Niša, kojega je upoznala na radnim akcijama. U dnevničkim zapisima pratimo rođenje njihova prvog djeteta Petra (1987. – 2015.) i kćerke Hane (1988.). Božena je posebno oboža-

vala Petra, a zapisi posvećeni njemu odišu posebnom nježnošću: *Veli Petar da vile ne postoje, pa ni dobra vila. Tako ga uče. A ja mu velim: Dijete, sve što možeš zamisliti, postoji. Ako si zamislio dobru vilu, onda ona postoji. I postoji.*⁹⁶; *Veli Petar danas: tražio sam te a tebe svugdje nema.*⁹⁷

I Petar je bio posebno privržen Boženi sve dok se društvena i politička previranja početkom 1990-ih nisu reflektirala i na život obitelji Loborec. Naime, na početku Domovinskog rata, u jesen 1991. godine, nećakinja Sanja zajedno s obitelji odlazi prvo u Niš, a potom u emigraciju u Toronto, Kanada. Ova zbivanja u najužoj porodici, a posebice odvajanje od Sanjina sina Petra bili su trauma koja je obilježila Boženu do kraja života, no koju je zahvaljujući svojem vitalističkom instinktu uspjela zatomiti i živjeti s njome.

Muževi, ljubavnici, o ljubavi i seksu

Božena se tri puta udavala, a o tome u svojem zafirkantskom, samoironičnom tonu zapisuje: *Gadno je pogledati moju matičnu stranicu u mojoj godini Matičine knjige. Sve je išarano, upisana su sva moja prezimena, udaje, rastave. Fuij! Izgleda jako avanturistički, kao kakva filmska diva bez pameti... Bože, sve sam ih (muževe, op. a.) zaboravila kao da nikad ni postojali nisu, a kamoli da su imali bilo kakvu važnost u mom životu. To su bile nepromišljenosti, momentalni čef. Bezveznosti! Šta ćeš, veli moj otac: saki je drugač be-dasti.*⁹⁸

Božena karakter svojih brakova i ljubavnih veza komentira u dijalogu s filozofom Erichom Frommom: *Eto, tako ja učim od Fromma. Sasvim mi postaje jasno zašto sve moje »ljubavne« veze tako brzo umiru, zašto sam ih sve odbacila kao suviške u svom životu. Zato što su bile užitak, a nisu bile ljubav. A teško je doživjeti ljubav kad imaš užasnu sklonost da svakome i svačemu »gledaš pod kožu«, da ga izanaliziraš tako da je nalik raskomadanoj strvini. A tko se može zaljubiti u raskoma-*

94 BILJEŽNICA 12, prosinac 1980.

95 BILJEŽNICA 3, studeni 1980.

96 BILJEŽNICA 13, lipanj 1990.

97 BILJEŽNICA 13, lipanj 1990.

98 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

danu strvinu? Ja ne. Nikad nisam naišla na čovjeka koji bi bio toliko jak da nosi i mene na svojim krilima. A da ja nekog vučem za sobom, e – za to nisam imala nikad ni snage ni volje. Da, moj Fromm, učitelju moj, tako je to.⁹⁹

Imala je zanimljiv stav i o seksu: ...Pisci su promatrači i u svakom odnosu oni sebe promatraju kao drugu osobu i jasno, ne mogu se predati potpuno. Onda je taj racionalni moment pobjeđivao tako da se greške onog drugog nisu mogle oprostiti. A što se tiče seksa: on je samo fiziološka potreba: baš je svejedno s kojeg bunara se napiješ vode kad si žedan. A seks i jest tako kao žeđ. I, istina je, nikad nisam mislila da je voda samo iz jednog bunara. Voda je voda! Tak je to nekako.¹⁰⁰

O odnosu muškarca i žene razmišljala je kao i o odnosu gospodara i sluge, pa kaže: Sluga, jasno, nismo htjeli ni mogli biti. A tu je korijen moje potrebe za samostalnošću i nezavisnošću.¹⁰¹

Božena nije imala djece, a niti je to željela: Nikad nisam željela da imam djecu. Još jako mala i religiozno odgojena molila sam se bogu da mi ne da djecu. Iako sam bila dobar nastavnik i dobar pedagog (kažu) svoju djecu nisam željela. Takva sam.¹⁰²; Razmišljam kako sam, zapravo, sretna što nemam djece, jer, eto, mogu sama izabrati one koje hoću, što sam i učinila, jasno. Sve su to moji učenici. Povezala sam to s tim što mi je J. R. rekla da je razgovarala s nekim mojim učenicima, sada već starim, koji kažu da sam ih pripremala za život. Lijepo je to čuti.¹⁰³

Rodbina, susjedi i prijatelji

Uz obitelj Božena često u dnevnicima spominje one s kojima se neposredno druži – rodbinu s mamine i tatine strane te susjede u Podravkinom naselju i prijatelje. Po sebi svojstvenoj potrebi za analizom Božena bilježi njihove navade i ponašanje. Od prijatelja na stranicama dnevnika naj-

češće spominje Slavka Glavicu, obitelj Herceg iz Bjelovara, prijateljicu iz djetinjstva Branku Vrabec, Seku Vidak koja dugo godina radi u Njemačkoj, Podravkaše Dašu Pirjavec i Velju Maravića, književnicu Božicu Jelušić. Boženin analitički um podvrgava i prijatelje kritičkim, često bespoštednim analizama koje se izmjenjuju s benevolentnim stavovima i potrebom za zajedničkim druženjem.

Samokritički zapaža svoj odnos s prijateljima koje »otfikaruje«, odbacuje ukoliko joj nisu po »čefu« ili nema s njima strpljenja: *Minkino me pismo navelo na razmišljanje kako se odnosim prema prijateljima i tzv. prijateljima. Činjenica jest da one koji me opterećuju s bedastoćama jednostavno otpisujem, činjenica jest da mnogo strpljenja za ljude nemam...*¹⁰⁴; *Ja znam prekriziti ljude. Danas sam prekrizila Božicu Jelušić. Otišla je u otpadni kanal. A ne mogu odande vratiti ljude da bi mi bili prijatelji ili znanci. Toliko.*¹⁰⁵

Međutim, poznato je da Božena, iako osvetoljubiva, nije bila zadrto zlopamtilo, jer je mnoga prijateljstva obnavljala ili nastavljala nakon kraćih ili duljih vremena šutnje i ljutnje, o čemu svjedoče zapisi i u ovim dnevnicima.

Na stranicama Boženinih dnevnika uloge važnih, vrlo često spominjanih aktera u njenom životu imaju Jelica Radojčević i Pavle Gaži. S njima ju vežu ambivalentne veze i stavovi. Jelica Radojčević je bila podstanarka kod Lobarčevih u staroj kući 1950-ih¹⁰⁶, kao i utjecajna političarka prvo u Koprivnici, a potom i u Savezu ko-

99 BILJEŽNICA 3, travanj 1980.

100 BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

101 BILJEŽNICA 10, rujan 1986.

102 BILJEŽNICA 10, rujan 1986.

103 BILJEŽNICA 11, siječanj 1987.

104 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

105 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

106 Odnose obitelji Loborec s Jelicom Radojčević i njezinom obitelji opisao je Jeličin nećak Milan Stanojević u vrlo emotivnom izlaganju *Božena Loborec za mene teta Boža: kako sam ju ja doživio i kakvu ju pamtim* na Znanstvenom kolokviju i sjećanjima »Božena Loborec – Koprivnica kao inspiracija«, 2. 6. 2023. Istaknuo je da se Božena i Jelica nisu najbolje slagale, naročito nakon političkih promjena devedesetih, ali nikada nisu željele da njihov odnos poremeti bliske odnose s Milanom i njegovom obitelji. Usp. STANOJEVIĆ, Milan: *Božena Loborec za mene teta Boža: kako sam ju ja doživio i kakvu ju pamtim* (neobjavljeno izlaganje). / ZNANSTVENI KOLOKVIJ I SJEĆANJA Božena Loborec – Koprivnica kao inspiracija : uz 20. obljetnicu smrti književnice Božene Loborec (Koprivnica, 2. 6.

munista Hrvatske. Iako je još 1963. otišla živjeti u Zagreb, često se vraćala u Koprivnicu i nastojala zadržati svoj utjecaj u raznim područjima javnog života. S Loborčevima je održavala bliske kontakte, iako Božena u svojim zapisima često iskazuje distancu, nervozu i netrpeljivost spram Jeličina nadmetanja i autoritarnog nametanja stavova. Pavle Gaži je bio Boženin školski kolega u predratnoj gimnaziji, a potom utjecajan privrednik i direktor Podravke u njezinom najuspješnijem razdoblju 1970-ih godina. Božena na brojnim stranicama svojeg dnevnika, sebi svojstvenom analitičnošću, opisuje zakulisne igre za vlast u Koprivnici početkom 1980-ih u kojima je, po vlastitim riječima, imala ulogu Gažijeva kurira i doušnika. Prati njegov politički pad nakon odlaska iz Podravke, a od adoracije i podrške Gažijevim pokušajima da u Koprivnici zadrži i dalje svoj politički utjecaj možemo pratiti njezino okretanje leđa Gažiju nakon što su ga smijenili s visoke političke funkcije i okretanje Jelići Radojčević. Uočava u njihovu osobnom suparništvu i borbi za političku prevlast u Koprivnici glavni razlog razjedinjenosti i političke krize u Koprivnici 1980-ih godina, ali i refleksiju svađa vladajuće političke garniture na republičkom i saveznom nivou na lokalnu razinu. Ovu koprivničku političku priču, pa i vlastiti oportunitizam, slikovito opisuje riječima: *...Sve bi to trebalo maknuti i staviti druge ljude, kad bi ih bilo. Ali uvijek će biti nekakvih Gažija i nekakvih Radojčevići. Nažalost. A i nekakvih B. Loborec koje se motaju kaj pezdec v riti i prde malo sim, a malo tam.*¹⁰⁷

*Na jednom drugom mjestu o svojoj prevrtljivosti reći će: Imam svoje principe, ali nisam uvijek principijelna.*¹⁰⁸

Kolege na radnim mjestima

Posebno mjesto u dnevnicima Božene Loborec imaju kolege na njezina dva radna

mjesta u Koprivnici – u Drugoj osnovnoj školi u kojoj je radila od 1956. do 1980. kao nastavnica hrvatskog i ruskog jezika i u Gradskoj knjižnici u kojoj je radila kao direktorica od osnivanja Centra za kulturu 1981. pa do odlaska u mirovinu 1988. godine.

Boženini dnevnicima iz 1970-ih godina prepuni su zapisa o kompleksnim odnosima s kolegama nastavnicima, a posebice s direktorima Druge osnovne škole, a na temelju kojih je planirala, no nije uspjela napisati, knjigu o koprivničkoj malograđanštini isprva pod nazivom *E, moj Adame!*, a potom preimenovanu u *Rupičasti kišobrani*. Ilustraciju tih odnosa prepunih zajedničkih druženja, putovanja i proslava, ali i nerazumijevanja i frustracija nalazimo i u zapisu pod naslovom »Sudbina mijesha prste«: *Kako mene moji dragi kolege slabo poznaju, vidi se po daru koji su mi poklonili na rastanku. To je – zdjela! Jedna ogromna kristalna zdjela (valjda za voće). Ja sam to, jasno, uljudno primila uz mnogo smješka i zahvaljivanja, ali ja i zdjela uopće ne idemo zajedno! Pomislila sam: eto, još nešto što će mi samo smetati! Ali – što je, tu je. Cijelo sam popodne sjedila u svojoj sobi i radila goblen da se odmorim. Poslije vijesti na tv gledala sam emisiju »3 2 1...« kad najedamput poslije 9 sati navečer: bum! Mislila sam da mi je netko bacio bombu u sobu. Skočila sam i poletjela k ormaru, kad – zdjela se raspala u parampačad! Nisam mogla vjerovati. Dirnula sam komadić stakla da se uvjerim i obrezala prste. Nazvala sam Anicu Pokrajac da joj kažem što se dogodilo. Ona kaže da se to hoće sa kristalom dogoditi. No, tako se umiješala sudbina između mene, zdjele i moga kolektiva. Moram se smijati!*¹⁰⁹

Novo poglavlje u životu Božene Loborec započinje s njezinom odlukom da napusti nastavnički posao u školi i 1981. priđe u kulturu, kao direktorica Gradske knjižnice u tek osnovanom Centru za kulturu (zajedno s muzejom i narodnim sveučilištem). Iako je očekivala mirnije i zadovoljnije radno mjesto, dočekali su je i ovdje

1926. – Koprivnica, 3. 1. 2003.), Koprivnica, Galerija Mijo Kovačić, 2. lipnja 2023.

107 BILJEŽNICA 7, siječanj 1984.

108 BILJEŽNICA 11, svibanj 1987.

109 BILJEŽNICA 4, siječanj 1981.

Sl. 5. Božena Loborec, razrednica 8. a razreda, koprivnička Druga osnovna škola, 1971.

kompleksni i burni međuljudski odnosi, loši financijski uvjeti poslovanja, kao i iscrpljivanje u beskonačnim administrativnim poslovima i sastančenju, a što ju sve frustrira i ometa u književnom radu. Iako Boženu Loborec zbog rada u knjižnici nazivaju knjižničarkom, važno je istaknuti da ona to nikada nije bila niti je željela biti iako je savjesno obavljala upravljačku funkciju. Knjižničarstvo kao struku nije se niti trudila savladati, a nije ju baš niti cijenila, što je često bio i uzrok zakulisanih igara i konflikata s nekima od zaposlenika o čemu vrve njezini zapisi iz 1980-ih.

Iz Boženinih dnevnika saznajemo o čestim posjetima Muzeju grada Koprivnice zbog suradnje u *Podravskom zborniku*, ali i zbog prikupljanja podataka za njezina istraživanja i članke. Osim što daje uvid u galeriju muzealaca i njihove sudbine, posebno spominje tadašnjeg dugovječnog i samozatajnog direktora Franju Horvatića ističući njegove zasluge za koprivničko nakladništvo: *Ovaj grad (njegovi građani)*

*pojma nemaju što znači i što je Podravski zbornik. Nismo toga svijesni ni mi koji ga radimo, a kamoli drugi. To je ogroman spomenik, to je enciklopedija kakvu nema ni jedan drugi kraj. Jedinstveni spomenik i Franc Horvatić koji je nosilac tog posla, ima velike zasluge, a nije toga uopće svjestan.*¹¹⁰

Učenici

U dnevnicima Božene Loborec posebno mjesto ima odnos prema brojnim generacijama učenika. Njima je posvetila posebnu dnevničku bilježnicu iz 1971. (iz prvog niza). Božena je bila omiljena nastavnica, izvrsna metodičarka i odudarala je od drugih nastavnika po svojem načinu predavanja i kontaktu s učenicima. Često se referira na svoje učenike i u njihovoj starijoj dobi, no ističe i one najdraže, među koje na prvo mjesto stavlja Dragutina Felletara. On je pripadao prvoj generaciji učenika na Boženinu prvom radom mjestu u

¹¹⁰ BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

Sl. 6. Božena Loborec i Milan Stanojeveć na plaži na Murteru, 1961. (arhiva M. Stanojevića).

Kotoribi 1950-ih godina, da bi im se putevi ponovno ukrstili u Koprivnici gdje je Dragutin početkom 1980-ih preselio dobivši mjesto u Podravci i etabliravši se u kulturnom životu Koprivnice u kojemu je Božena već imala istaknuto mjesto. Ta je naklonost u školskim danima bila obostrana jer je Dragutin bio na čelu školske literarne sekcije, a preko praznika je napisao roman o psu, koji je poklonio nastavnici Boženi. Ona to spominje u ovom zapisu, kao i to da ga je na stranicama svojih dnevnika često i kritizirala: *Puno mislim na Dragu F. Sjećam ga se kao malog dečeca iz Kotoribe, odnosno iz kotoripske škole. Tada mi je bio jako drago dijete: pametno i vrlo osjećajno. Sjećam ga se iz klupe do prozora: okrugla dječja glavica sa velikim, uvijek brižnim očima koje su uvijek bile spremne da zaplaču. Poklonio mi je svoju prvu »knjigu«, koju je napisao rukom. To me jako dirnulo i cijelog sam života nosila u sebi taj osjećaj nježnosti prema njemu. Poslije je došlo i poštovanje. U koloni »jedno od moje djece« on je na prvom mjestu. Uvijek sam ga mnogo voljela, pa i onda kad sam se na njega ljutila. Iz te kotoripske škole voljela sam jako i Šlibara, sada pokojnog.¹¹¹*

Iz kotoripske škole sjećanja je vode do drugog učenika, Šlibara, kojega je odgovorila od toga da bude pekar te je pod njezi-

nim utjecajem završio Pedagošku akademiju u Čakovcu. To što je mlad poginuo u saobraćajnoj nesreći Božena si nikada nije mogla oprostiti, iracionalno vjerujući da mu se uplela u život koji je završio na tražičan način.¹¹²

Posebno mjesto u Boženinim dnevnicima ima i Milan Stanojević Mićo, nećak Jelice Radojčević, kojega je teta u petoj godini dovela k sebi u Koprivnicu, gdje je živjela u podstanarstvu kod Lobarčevih u kući na Trgu Republike 7. U dnevnicima bilježi Mićino odrastanje i sve njegove posjete, kasnije i sa suprugom Barbarom i djecom. Te bilješke poslovično završava rečenicom: *Bože, koliko mi je drag taj moj Mićo. Ili: Bio je Mićo s familijom. Bože, baš volim tu djecu.*

O posebnoj vezi s učenicima i naklonosti koju su oni gajili spram Božene i ona prema njima govore i u dnevnicima popisana imena učenika koji su je posjećivali tijekom bolovanja ili joj slali razglednice s ljetovanja. O toj obostranoj naklonosti govori i bilješka iz 1980. godine: *Otkad živim svoj šepavi život, dolaze mi djeca, moji učenici, gotovo svakodnevno. Rijedak je dan da nema nikoga. To je ugodno – a i nije. Lijepo je što me se sjećaju, ali su mi razgovori – »na dječjem nivou« najčešće teški...¹¹³*

Svojim učenicima Božena je posvetila i zbirku štokavskih pjesama o dječastvu za odrasle *Dječak je korak do prašume*, za koju su je inspirirale upravo životne priče njenih učenika. Dirljiva je i dnevnička zabilješka od 4. svibnja 1991. o posjetu jednog od njih koji je završio u popravnom domu, ali se kako Božena piše, *»...trgnuo i danas je prometnik na željeznici, oženjen, ima dvoje djece, gradi kuću, voli književnost, osobito Tina Ujevića i sinu je dao ime Tin, zna mnogo stihova napamet, govori o Krleži... Dala sam mu knjižicu 'Dječak je korak do prašume' i pokazala mu pjesmu za koju me on inspirirao. Nije znao što bi rekao. To mi je bilo draže nego ne znam kakva pohvalna kritika.«¹¹⁴*

112 Usp. BILJEŽNICA 2, srpanj 1979. – ožujak 1980.

113 BILJEŽNICA 3, lipanj 1980.

114 BILJEŽNICA 15, 4. svibnja 1991.

111 BILJEŽNICA 11, siječanj 1987.

Sl. 7. Božena u šetnji šumom s Matheusom Stanojevićem, 1980. (arhiva M. Stanojevića).

Drugi književnici i spisatelji

Božena Loborec se kao ugledna i vodeća koprivnička književnica u posljednjih tridesetak godina 20. stoljeća u raznim prigodama kretala u krugovima brojnih drugih spisatelja i književnika, kako onih koprivničkih i podravskih, tako i jugoslavenskih. Mnoge je u Koprivnici potakla na pisanje i objavljivanje knjiga, mnogi koji su pisali obraćali su joj se za mišljenje i savjet, kao i za pisanje predgovora njihovim knjigama: *Tko u ovom gradu nešto napiše, tak to nosi k meni kao da sam ja glavni arbitar za pisanu riječ. Često zbog toga imam mučne situacije...*¹¹⁵

Dnevnički navodi i opisuje prigode u kojima susreće i etablirane književnike. Spominje sudjelovanje i dobivanje nagrade na Krapinskom festivalu, potom sastanke prigodom dodjeljivanja Nagrade Mihovil Pavlek Miškina, čiji je član žirija i koju je od 1978. Podravka dodjeljivala zajedno s Društvom književnika Hrvatske najboljem časopisu. Bilježi svoje članstvo u programskom odboru obilježavanja 100. obljetnice

Miškinina rođenja u suradnji Općine Koprivnice, Podravke i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, pa je o tome zapisala štiklec, naravno u svojem stilu: *Bila sam u petak (17-og ožujka 1986., op. a.) u Zgb na sastanku zbog Miškine. Frangeš tamo priča kako je plemićkog porijekla, Mihanović također, a ja velim: »S tim se ne mogu pohvaliti, sigurno znam da su mi djedovi bili grofovski kmetovi«. Upadica nije »legla«, prešli su preko nje kao preko duha na cesti.*¹¹⁶

U kontekstu obilježavanja Miškinine obljetnice posebna zanimljivost dnevnika je Boženin komentar Miškinine brošure *Zašto hrvatski seljak nije komunist* koja je prešućivana u socijalizmu zato što nije odgovarala vladajućoj komunističkoj političko-ideološkoj matrici, a zanimljivo je da je i danas predmet polemika iako u promijenjenim političko-ideološkim okolnostima.

Pročitala sam toliko skrivanu i zataškavanu Miškininu brošuru Zašto hrvatski seljak nije komunist i nije mi jasno zašto se o toj brošurici ne govori otvoreno i jasno. Zašto se zao-

115 BILJEŽNICA 7, studeni 1983.

116 BILJEŽNICA 11, ožujak 1987.

bilazi i skriva. Nema se zašto. Miškina se, kao prvo, prihvatio govorenja o nečemu o čemu je premalo znao. Drugo, iza mnogih Miškininih stavova stajali su i komunisti. Treće, Miškina je bio protiv svih ratova, vjerovao je u prosvjećivanje naroda, a znao je da dolazi borba i kaže doslovno: Selo je golo, selo je opljačkano, selo je nezadovoljno. Radnik još više. Sprema se zlo. Dio svijeta krvari. Mi se bojimo da to ne dosegne i nas. I četvrto, najvažnije, Miškina nije bio komunist, ali bio je više od toga: humanist. I – koliko sam bila u pravu kad sam ga usporedila s Gandijem. On jest naš Gandhi! Na jednom mjestu Miškina kaže: A za koga da (seljak) krvari? Zar za kapitalističke špekulante, za fašiste i marksiste, za klerikalce i mase, za nasilnike i izdajice?

Miškina kaže da će hrvatski seljak svoj cilj postići prosvjetom i slogom, ustrajnim radom i borbom. Miškina vjeruje u radnika, ali ima i sve Radićeve zablude kako da se iziđe iz teškog stanja u kojem se nalazio i seljak i radnik.»¹¹⁷

Koprivničke lokacije

Iz dnevnika Božene Loborec može se mnogo saznati o prošlosti i stanovnicima Koprivnice, sudbinama poznatih i uglednih koprivničkih obitelji, poznatim osobama, lokacijama i lokalitetima. Jedan od takvih štikleca opisuje pojavu televizije u Koprivnici 1956. godine: *O baš sam se začudila: 30 je godina od početka televizije. Počeo je Zagreb, a tko bi drugi! A kao da je jučer bilo kad smo pred izlogom u dućanu gdje je danas pivnica zurili u to čudo božje. Jelica (Radojčević, op. a.) je kupila među prvima, pa su se kod nas navečer skupljali poznati na gledanje televizije. Najviše mi je u sjećanju ostao prijenos boksa. Bili smo užasnuti zbog grubosti, držali smo ruke na očima, ali smo vrlo brzo tak zdušno navijali i vikali: mazni ga, kaj čekaš! No, otada gledam boks. Iživljam svoje divljaštvo. A i ne mogu zamisliti život bez tv. Navike su vražja stvar!¹¹⁸*

Božena Loborec bila je druželjubiva, radoznala i znatiželjna duha, sklona *landranju* po Koprivnici. Kao što je primala

mnoge u posjete, tako je i ona odlazila u posjete drugima, bilježeći u dnevnicima i jedne i druge. U dnevnicima bilježi i s kime se dopisivala te povremeno bilježi sadržaje pisama. Iako je voljela putovati, Koprivnica je bila za nju ono što je Pajo Kanižaj izrazio sintagmom »celog sveta prestolnica« i u njoj se najbolje osjećala. U njezinim dnevničkim zapisima često nailazimo na opise posjeta slastičarnici, ili kako je naziva – štandu, Slavka Glavice na Željezničkom kolodvoru u kojoj su se 1970-ih i 1980-ih sastajali mnogi poznati Koprivničanci. O tome je kasnije nostalgично zapisala: *Na mjestu gdje je nekada stajao Glavičev štand, sad je parkirište (preko puta Željezničkog kolodvora, op. a.). Kad prolazim tuda, uvijek se rastužim. Prolazi sve! Za taj me štand vežu lijepe uspomene. Bilo je tamo uvijek zabavno, uvijek zanimljivo društvo, puno šala, zafrkavanja i duhovitosti. Sad je tamo parkirište. Kako sve prolazi. Postajemo sentimentalni, stara gospo!¹¹⁹*

Sa Slavekom Glavicom obilazi i legendarne ugostiteljske lokale u koprivničkoj okolini, poput *Bosne* u Peterancu ili onih u Ludbregu ili Varaždinu. S pojavom prvih kafića u Koprivnici krajem 1980-ih omiljeno joj je mjesto susreta prvi koprivnički kafić *Kod Mikija*. Često spominje odlaske u trgovine i robnu kuću, često s detaljnim popisom što je i po kojim cijenama kupila, posebice s pojavom velikih inflacija 1980-ih i 1990-ih. Potom zapisuje posjete fizerkama i tračeve koji su se tamo saznawali i prepričavali, kao i one koje je skupljala »po gradu«. Poseban ushit kod Božene izazvalo je otvaranje knjižare Mali princ Vjekoslava i Vesne Prvčić 1990., koju s oduševljenjem posjećuje pa ju to inspirira da za *Glas Podravine* uspoređi koprivničke knjižare i njihovu ponudu.¹²⁰ Bila je redoviti posjetitelj koprivničkih kulturnih događanja (promocija knjiga, predavanja, izložbi), pa iz njezinih dnevničkih bilježaka također dobivamo kronologiju kulturnih zbivanja i saznajemo o likovima na koprivničkoj

117 BILJEŽNICA 11, lipanj 1987.

118 BILJEŽNICA 10, studeni 1986.

119 BILJEŽNICA 8, rujan 1984.

120 Usp. BILJEŽNICA 14, srpanj 1990.

kulturnoj sceni, redovito uz Boženine komentare s čestim uočavanjem koprivničke malograđanštine. Spominje koprivničke ulice na kojima susreće poznate i nepoznate ljude, razgovare s njima. Nezaobilazno mjesto njezinih zapisa je Gradski park kroz koji je svakodnevno prolazila kada je radila u školi, a često spominje i Gradsko groblje, koga tamo susreće i na čije sahrane ide, kao i mnoge druge prepoznatljive koprivničke lokacije i lokalitete.

Božena je česti gost bila i u Svilarskoj 6, koja je osim koprivničke adrese predstavljala u općoj svijesti sintagmu i sinonim za političku moć u Koprivnici nakon Drugog svjetskog rata. Tu su svoje sjedište imale lokalne političke organizacije Savez komunista, Savez boraca i Socijalistički savez radnog naroda. Božena je tu »doma« iako nije član Partije, no član je Saveza boraca i osoba od političkog povjerenja, »na kursu Partije«, kao što i sama, često samoironično, kaže. Komunističku ideologiju ne dovodi u pitanje, iako analitički kritizira njezino interpoliranje u svakodnevnom životu. Zanimljivo je u dnevnicima Božene Loborec pratiti kako u Koprivnici funkcionira upliv vladajućih struktura na sve sfere života, političku manipulaciju, indoktrinaciju i oportunitizam i to najviše u području obrazovanja, kulture i novinarstva. U Svilarskoj 6 Božena je na izvoru političkih informacija što odgovara njezinoj znatiželji i »zauzimanju pozicija« u gradskim relacijama. Stoga i u svezi s pisanjem kolumne u Glasu Podravine zapisuje: *U Svilarskoj su drugovi zadovoljni s Husnijem. Ne znam da li mi to služi na čast ili ne.*¹²¹

Često odlazi u Podravku jer i tamo ima ili traži zaštitnike u problematičnim životnim situacijama. Nakon burnih društveno-političkih događanja krajem 1980-ih i promjene društveno-političkog sustava 1990-ih Boženu jedno vrijeme prati glas osobe sklone starom partijskom, komunističkom režimu, prije svega zbog njezine partizanske prošlosti i povezanosti s Jelicom Radojčević. No ona se ubrzo dočekala

na noge, kao i puno puta prije toga, podržava novu vlast, a politički i gospodarski snažne zaštitnike nalazi i u novom režimu pa odlazi u Komunalac, Podravsku banku i Grad Koprivnicu, uglavnom kod svojih bivših učenika. Još 1984. zapisala je: *Kako bih, dođavola, živjela u ovom gradu da nema mojih bivših učenika?*¹²²

Božena lukavo zna da su središta političke moći političari i novinari, uvijek im je blizu, pa i o njima ima zanimljivo mišljenje: *Novinari i političari su uvijek u pravu. Jedni imaju »u rukama« javno mnijenje, a drugi vlast.*¹²³; *Što je politika: Tko nije od gumilastike – ne prolazi.*¹²⁴

U svakom slučaju u dnevničkim zapisima Božene Loborec zanimljivo je, iz njezina ugla, pratiti kako se mijenjala vlast u Koprivnici, kao i svakodnevne situacije koje svjedoče o lakšoj ili težoj prilagodbi Koprivničanaca novim ideološkim i društveno-političkim okolnostima na prijelazu iz 1980-ih u 1990-te.

Koprivnička malograđanština

Božena Loborec je imala ambivalentan odnos prema svojem gradu. Koprivnicu je s jedne strane obožavala, a s druge strane bila u latentnom sukobu s malograđanštinom njezinih stanovnika. U dnevničkim zapisima nalazimo bilješke kojima ocrta svoju poziciju u gradu: *Moj me grad uvijek više odbacivao, nego što me grlio. Ni sam rođena sa sposobnošću da sklapam svoju »klapu«, da imam svoju »vojsku«, da pripadam nekoj bratiji. A moj grad ne oprašta osamljenost. Uvijek stršim kao jablan, što veli Matoš.*¹²⁵

Svjesna je da uvijek »zvoni« svojim zvončićima koji se ne uklapaju u muziku ostalih¹²⁶; *...Iako, nije lako ni živjeti ni raditi u sredini u kojoj moraš neprestano misliti: ko koga voli a koga ne, da se, kako se to »lijepo« danas kaže,*

121 BILJEŽNICA 1, 1977.

122 BILJEŽNICA 8, ožujak 1984.

123 BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

124 BILJEŽNICA 15, 20. 1. 1991.

125 BILJEŽNICA 13, rujan 1989.

126 BILJEŽNICA 1, 1977.

*znaš pravilino postupati. Pazi kaj buš lajal, da se ne buš kajal...*¹²⁷

Zanimljivo je saznati kako vidi svoju misiju u gradu: *Tko sam ja? Sitna osica koja tu i tamo nekog fpiči i to bi bilo sve.*¹²⁸

Prizemnost koprivničkih malograđana bila joj je glavna meta kritika: *Ja se cijelog života, od djetinjstva, bunim protiv malograđanstine... A mene taj malograđanski svijet opterećuje, ide mi na živce, što bi se reklo, muči me, ja na njega reagiram nervozno, ljuto, zajedljivo. I zato mi svaki razgovor s njom (B. Jelušić, op.a.) znači spoznaju da se sa tim malograđanskim glupanima može živjeti, da se može divno zatvoriti za sobom vrata – i basta!*¹²⁹; *Naš (malo)građanin ne želi doživjeti puninu prirode zbog straha da mu se ne prišije seljačko porijeklo. Seljačko porijeklo je kompleks naših ljudi i priroda gledana s pozicije toga kompleksa za njih je nešto zaista nedostojno njihove građanske pažnje. Oni more npr. doživljavaju samo preko love, novaca, koji su potrošili na pansionere.*¹³⁰

5.3. Kronika društva

Posebnu vrijednost dnevnica Božene Loborec daje činjenica da se mogu iščitavati i kao društvena kronika zadnjih tridesetak godina 20. stoljeća. Božena je o svemu dobro informirana jer prati sve tadašnje medije – puno čita ne samo knjige nego i novine i časopise, sluša radio i gleda tv. Prati lokalna, domaća i međunarodna zbivanja te ih komentira u svojim dnevnicima, kako politiku i ekonomiju tako i popularnu kulturu (popularnu i rock glazbu, filmove, crtiće, reklame, festivale, sport, let na Mjesec...). Izvrsno uočava da Jugoslavija na čelu s komunističkom partijom svoje raspadanje u 1980-ima, nakon smrti Tita, pokušava neuspješno zaustaviti proslavama tradicija i tekovina NOB-a, samoupravljanja, partijskim kongresima, i sve to uz rast inflacije, poskupljenja, nesta-

šice prehrambenih proizvoda i sve brojnije štrajkove. U dnevnik iz 1986. je zapisala: *Već mi se vrti u glavi od svih mogućih kongresa (partijskih, op. a), a – meso je opet poskupjelo unatoč svim čvrstim dogovorima i svim mogućim i nemogućim stabilizacijama. Ma nek ide sve vrit! Kam to vodi, nije mi jasno!*¹³¹; *Dođem danas u dućan, bijelog kruha nema, dođem u pekaru, bijelog kruha nema. Pitam, imaju li žemlje, vele imaju, pa velim: dajte mi onda žemlje. Još je Marija Antoaneta rekla: ako narod nema kruha, nek jede žemlje. Malo crnog humora, ali – što nam drugo preostaje? Ili je rekla: nek jedu kolače! Svejedno, na isto nam dođe!*¹³²

U Boženinim dnevnicima mogu se pratiti refleksije tih zbivanja na koprivničku mikro razinu. Uočava i kritizira poremećaj društvenih vrijednosti – nepoštenje i nepotizam, privilegije, zloupotrebe položaja, kriminal i korupciju o čemu se i u Koprivnici naveliko priča, uz svoj komentar: *Samo, sve se bojim da od toga ne bu ništ jer tko u našoj zemlji za što odgovara? Nitko za ništ. Danas su glavni heroji našeg društva oni koji znaju izvrdati zakone, a nekad, poslije rata, i u drugim društvenim uređenjima ili državama, heroji su oni koji znaju dobro provoditi zakone... Sjećam se vremena kad se najednom pojavila parola: tko ne zna sebi, ne zna ni društvu ništa privrediti. Odonda se počelo privređivati sebi pod parolom »snađi se« i mnogi su se dobro snašli. A tko će danas govoriti o odgovornosti? Nitko! Valjda iz straha: tko se mača laća, od mača će i poginuti!*¹³³

Često se na stranicama dnevnika iz 1980-ih pita čemu sve to vodi te predviđa raspad Jugoslavije i građanski rat: *Već 5 godina govorim da idemo u građanski rat. Kažu da sam luda, da bulaznim, ali mi zaista idemo u građanski rat. Politička situacija je svaki dan sve gora.*¹³⁴

Božena redovito prati ne samo dekadenciju jugoslavenskog socijalizma, nego i zbivanja na međunarodnoj sceni, pa u

127 BILJEŽNICA 3, studeni 1980.

128 BILJEŽNICA 12, travanj 1988.

129 BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

130 BILJEŽNICA 10, srpanj 1986.

131 BILJEŽNICA 10, svibanj 1986.

132 BILJEŽNICA 11, srpanj 1987.

133 BILJEŽNICA 11, srpanj 1987.

134 BILJEŽNICA 13, rujana 1989.

lipnju 1986. zapisuje: Živimo pod nuklearnom kapom. Trka u naoružanju, rat zvijezda, lokalni rat, nasilje, novi vidovi ratova, bogati su bogatiji, siromašni još siromašniji, velika nezaposlenost, velika dugovanja siromašnih zemalja, terorizam. Strah da se teroristi dočepaju atomske bombe (stručnjaci kažu da je to vrlo lako). Eto, to je to naše vrijeme, tobože mirno.¹³⁵

Svoju 11. bilježnicu završava u kolovozu 1987. parafarirajući Krležinu rečenicu »Gospođice, u kakvom mi to vremenu živimo« ovim riječima: *I sad ćemo završiti ovu bilježnicu, pa da vidimo »u kakvom mi to vremenu živimo«? Kod nas, zna se, inflacija, štrajkovi, nezadovoljstva, poskupljenja, neodgovornost. Mikulić javno proziva Slovence, Slovenci pak (Popit) Bosance i tak se vrtimo u nekakvom krugu. Slavimo 50-godišnjicu Titovog dolaska na čelo KPJ. »Agrokomerc« je izdao mjenice bez pokrića vrijedne 22 tisuća starih milijardi ili 220 milijardi novih. Zasoptali smo se oko turizma, još pripovedamo je li nam Univerzijada trebala ili nije. Dobili smo Mimaru, a to nešto znači, zatrpali smo staru Salonu i preko nje napravili autoput. Kultura nam nije nikad trebala, a kamoli sad! U svijetu borbe Irak – Iran, plovidba Zaljevom punom mina, afera oko Reagana se stišala. Sve su oči uprte u Zaljev po kojem plove američki brodovi, prevoze naftu iz Kuvajta, svi čekaju što će se tamo dogoditi i hoće li se opasno zaratiti. Arapi su jedni za Ameriku, a Iranom vladaju fanatici i sam bog zna kaj iz toga bude. Tak, to nek bude kraj ove bilježnice!*¹³⁶

Boženini dnevnik puni su političkih viceva, pa i onih za koje se završi u reštu, a koji su se prepričavali među ljudima kako bi ismijali rigidnu i nakaradnu ideološko-političku realnost: *Vic je ovakav. Sastao se Tito sa svojom mamom i sad ga ona ispituje što sve ima (to se nadugačko pripovijeda), a Tito joj kaže da ima 3 automobila, da ima kuće i na Brionima i u Beogradu i u Zagorju itd., a mama kaže: »Rekla sam ja žandarima dok su te iskali da moj Jožek nije komunista!*¹³⁷

Ili vic o Novigracima: *U Novigradu podižu oko kuća visoke zidove od nekoliko metara kao na Kosovu, jer ako dođe do bure da im crijep ne padne u susjedovo dvorište.*¹³⁸

Iako nije trpjela autoritete, a nije niti plakala, ipak je za Boženu Loborec Tito bio neprikosnoveni autoritet o čemu svjedoče brojne dnevničke bilješke, pa i nakon njegove smrti ona zapisuje: *Kad četvrtog maja u 15 sati i 5 minuta zajauče sve sirene za pokojnim Titom, ja se obavezno rasplačem. Tada se na jednu minutu zaustavi sav život u Jugoslaviji i to je za mene upravo stravičan čas. U meni također sve stane od tuge. Sve, osim suza. Tako je bilo i ove godine, a tako će biti svih godina dok sam živa...*¹³⁹

Međutim, otkrića o Bleiburgu i Golom otoku početkom 1990-ih, a potom i promjene s raspadom Jugoslavije otkrivaju stravične zločine komunističke vlasti o kojima se dotad šutjelo i odgovornosti Tita za njih, a što i kod Božene dovodi u pitanje njegov neprikosnoveni autoritet u koji je desetljećima, kao jedna od mnogih, vjerovala: *20. 6. 90. Hrvatska više nije socijalistička. Svi socijalistički simboli su izbačeni. Na vidjelo izlaze grde stvari, npr. Goli otok. I da je iza toga stajao Tito? Pa je li to moguće? To su takvi užasi da mi pamet staje.*¹⁴⁰

Uz raspad Jugoslavije Božena aktivno prati i osamostaljenje Hrvatske, promjenu društveno-političkog uređenja, kao i popratne fenomene tranzicije iz jednostranačja u demokraciju i višestranačje, kako na nacionalnoj tako i na lokalnoj razini. Njezini dnevnik sustavna su kronologija i dramatičnih zbivanja u Europi 1989. godine, a od 28. 9. 1989. počela je nakon dvadesetak godina ponovno upisivati datume uz svoje dnevničke bilješke, *jer su sad datumi jako važni zbog zbivanja u Jugoslaviji.*¹⁴¹

Ususret 1991. proročanski piše: *Meni se sve čini da ćemo mi proći kroz svoj pakao, čistište i raj, ali ćemo se u paklu zadržati najdulje. Takva nam se politička situacija sprema*

135 BILJEŽNICA 10, lipanj 1986.

136 BILJEŽNICA 11, kolovoz 1987.

137 BILJEŽNICA 10, svibanj 1986.

138 BILJEŽNICA 11, listopad 1987.

139 BILJEŽNICA 8, svibanj 1984.

140 BILJEŽNICA 13, 20. 6. 1990.

141 BILJEŽNICA 13, rujnan 1989.

*a koliko god se mi trgali i odricali politike ona se uz nas prilijepila kao flaster, i nemoguće je iz toga izaći van.*¹⁴²

Posebno potresne su zabilješke koje je vodila tijekom Domovinskog rata kako zbog ratnih stradanja, sudbina poznatih i nepoznatih, zbivanja u gradu, tako i zbog osobnih trauma, života u siromaštvu, bolesti, raskida starih prijateljstava, ali i sklapanja novih koja joj pomažu da prebrodi život u starosti. Nekadašnju Boženinu ratobornost, žestinu, zagrižljivost i reskost na stranicama dnevnika zamjenjuje, po njezinim riječima, staračka pomirljivost, iako crte karaktera ostaju nepromjenjive. Poentira život i ratnu stvarnost u Koprivnici: *...I tak živimo. Između koprivničkih manje-više tračeva, između rata, ubijanja, smrti od gladi i – svoga vrta. Raspeti ko Isusi. A kaj se čudimo da smo svi bolesnih duša?*¹⁴³

Međutim, Husnijeva kolumna u *Glasi Podravine* poligon joj je da na humorističan način *peha* u nepravilnosti i novog društveno-političkog sustava, a javna popularnost amortizer da proživi teške dane: *Već smo 3 godine samostalni i sve siromašniji i siromašniji. Pa i ne! Jedni su jako bogati, drugi su jako siromašni. Ko u Zvonimirovo doba.*¹⁴⁴, *U knjižnici gostovao Lončarić, govorio o jeziku. Bilo je dosta poznatih, ljudi me pozdravljaju, rukuju se, srdačni su, jasno s Husnijem, ne sa mnom. Fućka se ljudima za jednu staru penzionerku, ali im nije svejedno što će Husni o njima misliti. Veli mi Lončarić da redovito čita Husnija.*¹⁴⁵

Zaokružujući svoj život, iako u vječnoj potrazi za dodatnim vremenom koje joj uvijek nedostaje da sve stigne, na svojoj 65. rođendan 2. lipnja 1991. zapisala je: *Sve više mislim da ljudski život nije nikakva linija: rođenje, mladost, starost, smrt. Sve više mislim kako je ljudski život krug. U tom krugu sve se više približavam onoj početnoj točki, kažu da su starci djeca, ja kod sebe primjećujem da se sve više vraćam u djetinjstvo: ono*

*što sam voljela onda, volim opet sad. Tako je određeno: kad se krug spoji, izvršili smo svoju zadaću, odlazimo...*¹⁴⁶

4. Zaključak

Dnevnici Božene Loborec dokument su jednog života, a zbog svoje višeslojnosti i jednog vremena. Kroz intimne zapise dijaristice pratimo povijest njezine porodice preko koje su se lomile političke i ideološke silnice 20. stoljeća, potom povijest jednog grada i njegovih stanovnika, kao i povijest jednog društva u drugoj polovici 20. stoljeća. Važno je napomenuti da Božena Loborec u tim dnevnicima nije ostavila ništa što sama ne bi željela da se pročita ili sazna, a namjera joj je bila da, kako sama kaže, za 50 godina ili kasnije, budu nekome zanimljivi »ovi moji zapisi jer će oni biti dokument ovog moga, sadašnjeg vremena«. Međutim, na nama kojima je ostavila i na svima koji će čitati dnevničku ostavštinu Božene Loborec odgovornost je kako ćemo je nadalje tretirati. Ultimativno objektivno, s poštovanjem i bez političko-ideoloških manipulacija.

142 BILJEŽNICA 14, prosinac 1990.

143 BILJEŽNICA 17, 8. 5. 1993.

144 BILJEŽNICA 17, 29. 5. 1993.

145 BILJEŽNICA 16, 26. 3. 1992.

146 BILJEŽNICA 15, 2. lipnja 1991.

Summary

The Diaries of Božena Loborec

This work aims to provide insight into some previously unknown or lesser-known aspects of the life and work of the writer Božena Loborec (Koprivnica, June 2, 1926 – Koprivnica, January 3, 2003) from the angle of her diary entries. She wrote her diaries intimately, for herself and far from the view of others. Still, she decided to leave them to us today and to generations to come with a message: “In 50 years or later, someone will surely find these writings interesting because they will be a document of my present time.” The diaries are an interesting source of information for at least two reasons: they reflect the private life of the leading intellectual and writer from Koprivnica in the last thirty years of the 20th century, and at the same time, they are a kind of chronicle of life and the history of Koprivnica in the context of social, political, and cultural movements in Croatian and Yugoslav society, as well as in the world during that period. The multi-layered diaries of Božena Loborec can also be interpreted as a unique micrology of Koprivnica, encompassing several hundred individuals, many of whom are no longer alive, as well as recognizable locations and sites of Koprivnica, many of which no longer exist. Božena Loborec wrote her diary in her distinctive sharp and clear, playful and witty, analytical-rational, and ironically satirical style, sparing neither herself nor others. Two mottos outline the intentions of the diarist Božena Loborec: “Pametan pamti, mudar zapisuje” (The intelligent remember, the wise write) and “Verba volant, scripta manent” (Words fly away, writings remain).

Literatura

- D. M. (MAĐARIĆ, Damir): *Tri izdanja Četiri dječaka : razgovor s koprivničkom književnicom Boženom Loborec*. // Glas Podravine i Prigorja, L, 1 (6. 1. 1995.), 9. Dostupno na: <http://library.foi.hr/glas/pregled.asp>

x?v=1&z=0&godina=1995&broj=001&stranica=009&u=ivana (28. 6. 2023.)

- DUJIĆ, Lidija: »*Moja bogata pustinja*« : uz čitanje prvog niza dnevnčkih bilježnica Božene Loborec. // Podravski zbornik 49/2023 (ur. Robert Čimin), Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 2023.
- LOBOREC, Božena: *Čez mene ljudi idu*. Zagreb: Kaj, 1970.
- LOBOREC, Božena: *Kameni međaši – partizanskim ranjenikom na Papuku njihova bolničarka posvećuje*. // Podravski zbornik 1984 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1984., 383-384.
- LOBOREC, Božena: *S one strane oblaka*. Zagreb : Mladost, 1979.
- LOBOREC, Valko: *Moja sjećanja (kako sam doživio Drugi svjetski rat)*. Koprivnica : vl. izdanje, 1983.
- ROGIĆ MUSA, Tea: *Loborec, Božena (Čišper, Haramina) : /leksikografska bilješka/*. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009. – 2023. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11993> (24. 6. 2023.)
- SABOLOVIĆ-KRAJINA, Dijana: *Književnica Božena Loborec : prilog za biografiju*. // Podravina VI, 6, 2007., 12, 58-73.
- SKOK, Joža: *Kajkavski podravski krug : Krilate riječi Božene Loborec*. // KAJ III, 1, 1970., 37-41.
- STANOJEVIĆ, Milan: *Božena Loborec za mene teta Boža: kako sam ju ja doživio i kakvu ju pamtim : (neobjavljeno izlaganje)*. // ZNANSTVENI KOLOKVIJ I SJJEČANJA Božena Loborec – Koprivnica kao inspiracija : uz 20. obljetnicu smrti književnice Božene Loborec (Koprivnica, 2. 6. 1926. – Koprivnica, 3. 1. 2003.), Koprivnica, Galerija Mijo Kovačić, 2. lipnja 2023.
- ZNANSTVENI KOLOKVIJ I SJJEČANJA Božena Loborec – Koprivnica kao inspiracija : uz 20. obljetnicu smrti književnice Božene Loborec (Koprivnica, 2. 6. 1926. – Koprivnica, 3. 1. 2003.), Koprivnica, Galerija Mijo Kovačić, 2. lipnja 2023. : programska knjižica. // Koprivnica : Muzej grada Koprivnica ; Knjižnica i čitaonica »Fran Galović« Koprivnica, 2023. Dostupno na: <https://www.knjiznica-koprivnica.hr/wp-content/uploads/2023/06/skup-loborec-knjizica-sazetaka-v3.pdf> (24. 6. 2023.)

Grada

- DNEVNICI Božene Loborec, Niz 2, Bilježnice 1-17.